

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра філософії**

«На правах рукопису»
УДК 364:316.346.32:316.77

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Б.В. Новіков
«__» _____ 2019 р.

**Магістерська дисертація
на здобуття ступеня магістра
зі спеціальності 231 Соціальна робота
на тему: «СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ –
ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ НЕБАЙДУЖОСТІ ЧЕРЕЗ ТЕЛЕВІЗІЙНІ
ПРОЕКТИ»**

Виконала:
студентка VI курсу, групи СР-81
Лопатіна Ірина Геннадіївна

_____

Керівник:
Доцент, кандидат філософських наук, доцент,
Покулита І.К.

_____

Рецензент:
Доцент, кандидат філософських наук, доцент,
Акімова О.А.

_____

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних посилань.
Студент (-ка) _____

АНОТАЦІЯ

Лопатіна І. Г. Соціальна робота з людьми похилого віку – формування суспільної небайдужості через телевізійні проекти. – на правах рукопису. Магістерська дисертація за спеціальністю 231 Соціальна робота. – Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", кафедра філософії. – Київ, 2019. – 103 с., 1 табл., список джерел з 75 найменувань, 11 додатків.

Мета: встановити та обґрунтувати значення для соціальної роботи з людьми похилого віку процесу формування суспільної небайдужості через телевізійні проекти.

У магістерській дисертації розглянута проблема соціальної допомоги людям похилого віку через розкриття ресурсу «активна старість» у залученні засобів масової інформації – телебачення. У роботі встановлюється значення суспільної думки щодо сприйняття нових культурних моделей життя у «золотому» віці. Соціально-демографічні реалії сьогодення висувають нові ціннісно-сміслові орієнтири життя літніх людей. Різноманітні медійні проекти багатьох країн світу спрямовані на виконання соціальної допомоги, підтримки, вирішення проблем самотності та усунення соціальної відірваності старечої людини. Розроблений соціальний телепроект «50 +», є орієнтованим на аудиторію вітчизняного телебачення. У роботі надані рекомендації щодо його реалізації.

Ключові слова: соціальна робота з людьми похилого віку, літня людина, геронтологія, активна старість, соціальна комунікація, соціальний телевізійний проект.

ANNOTATION

Lopatina I.G. Social work with the elderly - is the formation of public indifference through television projects. – Manuscript. Master's thesis on specialty 231 Social work. - National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Philosophy. - Kyiv, 2019. - 103 p., 1 tabl., list of sources of 75 titles, 11 appendix.

Objective: To establish and substantiate the value for social work with the elderly of the process of forming public indifference through television projects.

The master's thesis deals with the problem of social assistance for elderly people through the discovery of the resource "active aging" with using media information - television. We believe that public opinion refers to cultural models of life at a "golden" age. Socio-demographic realities of today are emerging new value-meaningful lives of people. Various media projects developed around the world have been explored on social assistance, support, solving the problems of loneliness and reducing the level of human social action. Developed social TV project "50 +", which is targeted at the audience of domestic television. The work provides recommendations for its implementation.

Keywords: social work with the elderly, the elderly, gerontology, active old age, social communication, social television project.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ	
1.1. Стратегічні аспекти геронтології у наданні соціальної допомоги літнім людям.....	8
1.2. Передові здобутки системи соціального захисту представників похилого віку	26
1.3. Специфіка організації соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні: досягнення, недоліки та перспективи розвитку	36
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ МЕДІА У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ	
2.1. Соціальна робота з людьми похилого віку в аспекті соціальної комунікації.....	46
2.2. Вітчизняний та зарубіжний досвід демонстрації місії соціального працівника через соціальний телевізійний подукт.....	59
2.3. Роль телебачення у комплексному підході до вирішення питань соціального захисту людей похилого віку.....	70
РОЗДІЛ 3. ТЕЛЕВІЗІЙНИЙ ПРОЕКТ «50 +»: ЗАЛУЧЕННЯ МЕДІЙНОГО РЕСУРСУ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ	
3.1. Особливості соціального медійного проекту – телевізійної програми «50 плюс».....	77
3.2. Соціальні та культуротворчі перспективи впровадження телевізійного проекту «50 +».....	92
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	95
СПИСОК ПОСИЛАНЬ.....	99
ДОДАТКИ.....	104

ВСТУП

Актуальність теми. Динаміка розвитку українського суспільства останніх років, десятиліть має пряме відношення до соціальної роботи. Проте не стільки зміцненням й поглибленням професійних характеристик цієї сфери діяльності, а насамперед розширенням і помноженням обсягу проблем та кількості болючих соціальних питань, пов'язаних із бідами, негараздами життя різних груп населення. Збільшений, урізноманітнений фронт робіт для соціальних працівників включає у себе й ті напрямки, які традиційно за будь-яких політичних, соціокультурних обставин належать до пріоритетних у цій сфері. Серед них особливе місце посідає соціальна робота із людьми похилого віку.

Сьогодні світові тенденції у формах медійних трендів повідомляють нам, що життя має оновлені стереотипи щодо вікових стандартів, можливостей довголіття людини із високою якістю тих років, які раніше вважалися не «золотою осінню», а фазою старості та немічності. Відкриття медицини, освіченість, самодисципліна, не кажучи вже про об'єктивні характеристики так званого «старіння» багатьох суспільств, що належать до регіону європейської цивілізації – ці та багато інших причин спрямовують переосмислення стандартів входження людиною у свій «третій вік». Але як би інформаційно не відсувалися межі старості – природний стан речей у тому, що ця фаза життя потребує особливої уваги з боку суспільства й цілеспрямованої фахової соціальної роботи.

Нагальною для нас усіх є проблема формування нового суспільного клімату не просто співчуття до вікової немічності Іншого, а бачення безцінного взаємозбагачення у моральному оздоровленні нації: людське (а не звірине) ставленні до ближнього, який потребує твоєї допомоги – зустрічний процес, що у рівній мірі важливий для кожного. Визначальну роль у формуванні атмосфери суспільної небайдужості відіграє медіа. Різноманітні телевізійні, а за Мановичем (2018) сьогодні із залученням «нових медіа» соціальні проекти в

основі своїй мають бути орієнтовані у двох аспектах – соціальна допомога людям похилого віку та моральна допомога всьому суспільству у пробудженні взаємоповаги та людської гідності кожного.

Розробленість проблеми. Науковий доробок, у якому представлена сьогодні теоретична основа соціальної роботи із людьми похилого віку, складають праці з геронтології: дослідження таких вчених, як В.М. Дильман (1982), В.В. Фролькис (1988), Р. Baltes (1990), Р. Гертвіг(1905), Р. Уолфорд (1988), А. Адлер (1997), И. Мечников (2016), О. Богомолець (1940).

Специфіка організації (правовий, адміністративний, фінансовий аспекти) соціальної діяльності, формування самої системи соціальної роботи вивчається у розвідках таких авторів: Н. Коленда, М.Комли (2003), Н. Шахматов (1996).

Роль медіа в соціальній роботі розглядається працями Н.Лумана(2010), Г. Маклюен (2003), Манович (2018).

Особливості створення соціальних проектів вивчаються авторами Л.Малес (2005), И. Кузина (2006), О. Безпалько (2010). М.Кухта (2016).

Попри різноаспектну дослідженість проблеми залишаються лакуни цілісного, як соціального, так і суспільно-гармонізуючого, просвітницького бачення ролі телевізійних проектів, що спрямовані на допомогу: привернення медійної уваги та вирішення проблем людей похилого віку.

Зв'язок роботи з науковою тематикою кафедри філософії факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського. Магістерське дисертаційне дослідження виконано у межах ініціативної теми кафедри «Дослідження філософських засад креатосфери та культуротворення» (керівник проф., д. філос. н. Новіков Б.В.) Д/р № 0117 U 004509.

Мета дослідження: встановити та обґрунтувати значення для соціальної роботи з людьми похилого віку процесу формування суспільної небайдужості через телевізійні проекти.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **задачі**: осмислити стратегічні аспекти геронтології у наданні соціальної допомоги літнім людям;

- дослідити світові здобутки системи соціального захисту представників похилого віку;
- виявити досягнення, недоліки та перспективи розвитку організації соціальної роботи з літніми людьми в Україні;
- встановити специфіку соціальної роботи з людьми похилого віку в аспекті соціальної комунікації;
- проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід демонстрації місії соціального працівника через соціальний телевізійний подукт;
- визначити роль медіа у комплексному підході до вирішення питань соціального захисту людей похилого віку;
- розробити та запропонувати соціальний проект телевізійної програми «50 +»;
- визначити перспективи подальшого розвитку у впровадженні телевізійного проекту «50 +».

Об’єктом дослідження є комунікативні засади організації соціальної роботи з людьми похилого віку.

Предмет дослідження: соціальна робота з людьми похилого віку в аспекті формування суспільної небайдужості через телевізійні проекти.

Методологія та методи дослідження. У процесі дослідження даної теми використовуються діалектичні основи принципу взаємообумовленості соціального розвитку різних компонентів суспільного буття. Це визначило методологічні підходи наступних аспектів проблеми: теоретичний доробок геронтології; концепції соціальної комунікації та стратегічні орієнтири світових вимог до стандартів життя і здоров’я людини.

У магістерській роботі використано загальнонаукові і теоретичні **методи:** аналізу – синтезу, індукції – дедукції, порівняльний та компаративістський підходи (1 і 2 розділи). У 3 розділі застосовані методи інтерв’ю, включеного спостереження, аналізу документів та проектний підхід.

Наукова новизна полягає у тому, що *вперше* розглянута перспектива успішності соціальної роботи з людьми похилого віку у прямому взаємозв’язку

із необхідністю рішення проблеми сприятливого морального клімату небайдужості суспільства через впровадження відповідного інформаційного контенту в медійних проектах українського телебачення.

Набуло подальшого розвитку встановлення пріоритетних комунікативних практик в соціальній роботі з людьми похилого віку із використанням адекватних щодо адресату можливостей та засобів масової інформації.

Уточнені поняття «активна старість», «соціальне виключення», тріада «літня людина – людина пенсійного віку – людина похилого віку» у зв'язку із необхідністю формування позитивного контенту у соціальній комунікації.

- Розроблені проектні пропозиції щодо телевізійних програм, які спрямовані на реалізацію мети дослідження, із залученням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Практичне значення полягає в тому, що окремі аспекти соціальної допомоги людям похилого віку, які реалізовано в телевізійному проекті «Життєлюб» (ця програма передувала та стала прообразом проекту «50 +») із персональною участю автора дослідження, можуть бути інкорпоровані в інші медіа проекти та телевізійні програми відповідного спрямування. Також матеріали магістерської дисертації можуть бути використані у розробці навчальних дисциплін для підготовки соціального працівника.

Апробація результатів дослідження. Тези «Медіа-проект у системі соціальної роботи» IX Міжнародної науково-практичної конференції "Соціальна робота і сучасність: теорія та практика вирішення проблем учасників і постраждалих у збройних конфліктах» (28 березня 2019р., м. Київ). Телевізійний проект «Життєлюб», який виходив в ефір на популярному загальнонаціональному каналі, а зараз можна подивитися за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=paTRVGlsKPk&t=870s>.

Публікації.

Лопатіна І.Г.(2019) *Медіа-проект у системі соціальної роботи*. Збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції "Соціальна робота

і сучасність: теорія та практика вирішення проблем учасників і постраждалих у збройних конфліктах». К.: ТОВ НВП «Інтерсервіс».

Структура роботи. Магістерська дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на 8 підрозділів, висновків та рекомендацій, списку посилань, що складається зі 75 джерел, та 11 додатків. Загальний обсяг роботи – 97 сторінок. Список посилань обіймає 5 стор. Додатки на 11 стор.

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

1.1 Стратегічні аспекти геронтології у наданні соціальної допомоги літнім людям.

Вік є важливою характеристикою для кожної людини: закінчення дитинства – перехід до періоду повноти відповідальності за всі рішення й дії; час набуття професії та створення власної сім'ї; період зрілості й важливих досягнень тощо. Звісно, за багатьма параметрами соціологічного, психологічного, медичного та інших характеристик соціальні межі часу розсуваються. Однак незмінним залишається страх невідомого, сумного песимістичного – це період життя з великою цифрою років. Те, що ми зазвичай називаємо «старість». Найчастіше люди похилого віку побоюються не самого процесу старіння, а пов'язаних з ним вікових стереотипів, що існують в суспільстві і обмежують можливості старшого покоління. Похилий вік не є перешкодою для збереження і розвитку особистості, її духовного і фізичного здоров'я. Гідна старість багато в чому залежить від зусиль людини по саморозвитку протягом усього життя і досягнутого нею культурного рівня. Її («старість») можна охарактеризувати як комплексний і різноплановий стан людей, що відображає особисте відчуття свого віку, наявність (частіше – відсутність) потенціалу розвитку і сприятливих умов для його реалізації. Проблема старості є актуальною не тільки для людей похилого віку, а й для всього суспільства, що прагне узгодити природні процеси старіння населення з економічними і соціальними завданнями в умовах демографічної кризи.

Зміна способу життя і наслідки зміни соціального статусу особистості в пізньому віці, поряд з природним зниженням захисних сил організму, призводять до різкого збільшення захворюваності в старших вікових групах. Тому знання теорії старіння і основ геронтології дозволить людям, що підтримують немолодих громадян оптимально організувати життєдіяльність і

сформувати індивідуальну стратегію поведінки, відповідну до наявних можливостей. Таким чином, геронтологічні концепції ми беремо за методологічну основу нашого розуміння проблеми розвитку соціальної допомоги на пряму роботи із людьми літнього віку.

Старіння суспільства висуває нові вимоги до літньої людини, які вимагають бути активним творцем свого життя і постіндустріальної цивілізації в цілому. Сучасний рівень соціокультурного розвитку українського суспільства вже припускає, а в деяких сферах вимагає участі людей старшого покоління. Тому, для того щоб прибрати з життя явища соціокультурного виключення літніх людей і зменшити для них ризики, необхідно нове, позитивно орієнтуюче прочитання звичаїв і традицій ставлення до старості з урахуванням переходу до постіндустріального суспільства

Геронтологія (gerontos - старець, logos - наука) - це наука, що вивчає загальні процеси старіння організму з урахуванням всього індивідуального розвитку в цілому, всіх біологічних сторін вікової динаміки. Накопичення величезного обсягу знань про старіння і старості органічних видів призвело до того, що в даний час із загальної геронтології виділилося кілька напрямків, які вже розглядаються як самостійні наукові області.

Біологічна геронтологія вивчає фундаментальні первинні механізми старіння (Дільман, 1982), встановлює взаємозв'язки процесів старіння на різних рівнях життєдіяльності організму (Фролькіс, 1988), визначає вікові особливості адаптації організму до навколишнього середовища (Baltes, 1990). Основне завдання біологічної геронтології - не тільки пояснити, як і чому розвивається старіння, а й знайти ефективні засоби, що підвищують опірність і пристосувальні можливості старіючого організму до негативних внутрішніх і зовнішніх впливів.

Геріатрія є галуззю медицини, яку запропонував американський вчений І.Нашер (1863–1944) у 1904 році. Її представники вивчали хвороби похилого та старечого віку (Гертвіг, 1909; Уолфорд, 1988; Адлер, 1997; Мечніков, 2016; Богомолець, 1940). Основним завданням геріатрії є з'ясування особливостей

вікового розвитку, діагностики, клінічної своєрідності і течії, лікування та профілактики передчасного старіння. Основною метою геріатрії є доказ того, що старість як певний період людського життя і старіння як динамічний процес, який супроводжує інволюційну стадію розвитку людини, абсолютно різні поняття. Тільки геріатрія на підставі вивчення патології у літніх і старих людей має всі можливості встановити й вікові функціональні показники старечого організму, що не уражений хворобами.

З другої половини XX століття особливе значення для суспільства в цілому набули соціальні проблеми літніх і старих людей в силу соціально-демографічних процесів, що відбувались. Соціально-гігієнічними питаннями старіння і старості вчені займалися практично з моменту зародження геронтології як науки, а самі вичерпні практичні рекомендації з профілактики патологічного старіння і досягнення здорової старості, довголіття дали стародавні лікарі і вчені. Однак лише в останні 50 років ця область загальної геронтології зайняла чільне місце і оформилася в самостійну науку, основні завдання якої пов'язані з особливостями розвитку сучасного суспільства та місцем і становищем людини похилого віку в цьому суспільстві.

У контексті завдань соціальної роботи особливе методологічне місце посідає соціальна геронтологія – це наука, що займається вивченням і вирішенням соціально-демографічних, соціально-економічних, соціально-етнічних, соціально-політичних, соціально-психологічних і соціально-побутових проблем людей третього віку. Ця наука вивчає взаємовідношення літніх людей та суспільства. Як зазначає Плотникова (2011) завдання соціальної геронтології, сформульовані її представниками американськими психологами Е. Камінзом та У. Генрі у 1961 році, зосереджені на необхідності вирішення найважливіших державних соціально-економічних та медико-гігієнічних проблем населення старшого віку.

Соціальна геронтологія використовує досягнення біологічної геронтології, щоб розробити рекомендації, які зможуть допомогти літнім і створити людям зберегти фізичну та духовну значимість. Ця наукова галузь,

беручи до уваги результати вивчення хвороб людей літнього і старечого віку геріатрами, розробляє і здійснює конкретні соціально-профілактичні заходи і рекомендації образу або стилю життя для попередження болючої старості і досягнення соціального довголіття. Актуальні питання гігієни для соціальної геронтології представляють важливе значення в контексті особливостей розвитку сучасного суспільства, а їх рішення є соціальною необхідністю мати здорове населення в кожному віковому періоді.

Можна виділити такі напрямки досліджень в соціальній геронтології:

По-перше, вивчення соціальних причин біологічного і психічного старіння людини – автори теорії Р.Хеваюрст та Б.Ньюгартен досліджують соціальні обумовленості способу життя в похилому і старечому віці, а саме вплив зміни соціальних потреб, ціннісних орієнтирів, інтересів, мотивацій, професійної та побутової діяльності, активності (Александрова, 1974). В цілому цей напрям концентрує увагу на індивідуальній особистісній стороні старіння і старості, на вивченні переживань людини в старості і способах адаптації або дезадаптації в нових життєвих умовах.

По-друге, вивчення різних соціальних груп і спільнот населення старшого віку, їх вплив на інші соціальні та вікові групи і відповідно вплив останніх на літніх і старих людей. За Мелиховою, Чентієвою та Лушик (2016) розробки цього підходу пов'язані із працями Д. Міда та А. Теннепа і сформульовані такі напрямки досліджень: соціальні наслідки демографічного постаріння населення; як змінюються взаємини між поколіннями; визнання або заперечення участі представників старшого покоління в державно-адміністративних структурах; як застосовується накопичений досвід і внесений вклад в розвиток держави; усвідомлення економічної доцільності створення гідних умов життя для людей похилого віку і старих людей.

По-третє, вивчення стану населення старшого віку як особливої соціальної категорії, що є одним із елементів соціально-демографічної структури суспільства, яка впливає на різні суспільні процеси. Це вивчення соціальної політики держави стосовно старшого покоління займається цілями,

структурою і функціями інститутів і організацій, що забезпечують соціальний захист людей похилого віку та старих людей як в самому широкому, так і індивідуальному розумінні.

Практичний (праксеологічний) вектор соціальної геронтології спостерігаємо в соціальній роботі з населенням похилого та старечого віку з використанням всіх своїх наукових досягнень, наукових розробок і рекомендацій. Соціальна геронтологія має об'єктивні і комплексні знання про літніх і старих людей в їх найрізноманітніших особистісних і суспільних взаємовідносинах та взаємозалежностях, перспективи їх участі в соціальному житті, використання інтелектуального потенціалу, який в цілому прийнято визначати як «старечу мудрість».

Маючи своєю вихідною основою загальну геронтологію, соціальна геронтологія використовує її категорійно-понятійний інструментарій у вигляді таких понять, як «вік», «старіння», «старість», «довголіття», «смерть», «безсмертя». Окремо, в аспекті нашого дослідження необхідно вказати й інші дефініції щодо визначення цієї вікової категорії. Такі поняття, як «літня», «стареча», людина похилого віку. Зназначені поняття не лише виконують синонімічну роль скажімо стилістики тексту, але й мають різне смислове навантаження, специфіку використання в соціології, медицині, правовідносинах тощо. В той же час важливо зазначити, що вказані поняття потребують уточнення у підходах до соціальної роботи. Це стосується як теоретичних підходів так і безпосередньої комунікації, отже професійної лексики соціального працівника. У межах нашого дослідження ми зупиняємося на використанні лише двох понять щодо вікового визначення цієї соціальної групи: літня людина та людина похилого віку.

Вік є найбільш визначальною категорією соціальної геронтології і являє собою конкретний життєвий етап, який характеризується специфічними для нього закономірностями формування організму, розвитку особистості і відносно стійкими морфо-фізіологічними та психологічними особливостями. Оскільки старіння - це складний біологічний процес, що неминуче веде до

скорочення пристосувальних можливостей і збільшення ймовірності смерті. Як зазначається у дослідженнях Фролькіса (1989) та Мечнікова (2014) в ході цього внутрішньо суперечливого процесу не тільки виникають порушення обміну і функцій різних органів, структур і систем організму, їх деградація, а й мобілізуються важливі пристосувальні механізми. Це результат не тільки згасання, придушення життєвих процесів, а й включення активних механізмів, які призводять до порушення життєдіяльності всього організму. У цьому біологічному процесі протягом усього життя будь-якого організму, чи то людина або інші види, тісно переплітаються механізми еволюції (удосконалення, ускладнення розвитку) і інволюції (погіршення, зворотного розвитку). У першій половині життя (35 - 40 років) переважають еволюційні процеси, а після 40 - 45 років поступово, непомітно у переважній більшості людей (значно рідше – дуже швидко) починає виявлятися інволюція, все помітнішими стають зовнішні ознаки старіння, а потім і внутрішні старечі зміни органів і систем організму.

Окремо слід зазначити феномен соціальної старості, що докладно розглянутий ще в XX столітті у роботах Б. Ананьєва (1976), К. Платонова (1986), С. Рубінштейна (1957). Уявлення про соціальну старість пов'язано, перш за все, з віком всього суспільства в цілому. Соціальний вік людини співвідноситься з середньою тривалістю життя в певній країні у визначеному часовому відрізку. В Замбії, Малі, Афганістані, де середня тривалість життя 43-44 роки, літні люди «молодші», ніж в Японії. Якщо фізіологічне життя має дві чіткі дати – народження і смерть, то для соціального життя немає фіксованого початку і кінця. Соціальне життя починається з часу, коли людина стала особистістю – відповідальним і свідомим суб'єктом соціального життя і закінчується з втратою цих якостей. Закінчення соціального життя може не збігатися з фізіологічною смертю.

З точки зору задач нашого дослідження необхідно виокремити фактори психологічної старості. Вона за Коном (2008) визначається, як момент в житті

людини, коли суб'єкт сам починає усвідомлювати себе старим. Тут існують дві небезпеки – це усвідомлення може прийти занадто рано або занадто пізно.

Старість, частіше за інших вікових груп, забарвлюється негативними переживаннями. При цьому система уявлень про старіння пронизує всі сфери соціокультурних взаємодій, професійних і особистих контактів. У процесі історико-культурної практики вони стають стереотипними і отримують статус традиції, що підсилює страх старіння у всього суспільства. Усвідомлення свого віку виправдовує психо-тілесні зміни людини, породжуючи індивідуальні та колективні соціокультурні норми і переживання з їх приводу.

Існуючі жіноча і чоловіча моделі старіння безпосередньо впливають на всі сторони життя населення похилого віку країни (Hearn, 1995). Економічний стан країни стимулює в Україні процеси «фемінізації старого віку» (Кухта, 2017). Кухта (2017) стверджує: «фактично це жіноча фемінізація бідності» (с. 137), так як жінки завжди були більш чутливі до економічних труднощів, що тільки підсилювало тенденцію до їх негативного соціокультурного сприйняття в стереотипі всіх літніх людей. Істотні соціокультурні зміни ініціювали трансформації всього гендерного стандарту різних сфер життєдіяльності. В даний час від чоловіка чекають того ж, що і в минулому: мужності, сили, волі, націленості в майбутнє, пасіонарності і т.п. В утилітарному сенсі він продовжує залишатися главою сім'ї, здатним утримувати сім'ю. Основна діяльність чоловіків проходить поза домом, як правило, в професійній сфері, де вони намагаються реалізувати свої основні якості. За Малес (2005) соціокультурний аналіз показує, що самоповага у чоловіків завжди була вищою, ніж у жінок. Є офіційно відомо дані про те, що тривалість життя чоловіків менша, ніж у жінок, це створює цілу проблему вдів, позбавлених підтримки близької людини.

У старіючих людей, нерідко, виникає важкий стан залежності від більш здорових і молодих членів сім'ї, трудового колективу, друзів тощо. Постійна нестача фізичних сил для виконання перспективних цілей і навіть найпростіших завдань наділяє прийдешню старість вкрай негативним чином. Постійне відчуття уразливості, безпорадності, нерідко, тягне за собою

трансформації особистості. У літніх людей може розвинути синдром «вивченої безпорадності» – цей термін запропонував Мартін Селігман (2006) у середині минулого століття, що супроводжується депресивними станами апатії, самотності, безнадії тощо. Завершенням цієї деградації стає соціокультурне виключення людей старшого покоління.

Для більш глибокого занурення у сприйняття старості в розумінні «соціокультурний виняток», слід додати ще один елемент – культурні стереотипи старості. Як зазначає Елисеева (2008) культурні стереотипи дозволяють більш чітко розділити гендерні моделі старості. Так, наприклад, у жінок в Україні не прийнято показувати своє бажання виглядати молодше фактичних років. Суспільство негативно ставиться до «молодящейся» жінки, але вітає «благородне» старіння у чоловічої половини країни.

У сучасній Україні старіння є ризикованим періодом життя. Причиною тому продовжує залишатися соціокультурна ізоляваність літніх людей. Ці процеси мають природно-історичні витоки, які виникли у результаті деяких помилок в управлінні, і, в основному, типові і закономірні як в нашій країні, так і в світі. Перехідний період вимагає зваженої соціальної політики, що базується на зміні вікових ціннісних орієнтирів. Слід зауважити, що культурні стереотипи і сприйняття літніх людей в нашій країні як соціального баласту, значно відстають від світових стандартів старості. Це створює додаткові проблеми і навіть надає значний драматизм віку виходу на пенсію, яка не відповідає вимогам, що гарантує сталий розвиток країни. Мабуть, потрібно не зміна часу призначення пенсії, а зміна самих принципів її формування та використання.

Старість часто називають віком втрат: відбуваються зміни функціональних можливостей, потреб і ролей в сім'ї та суспільстві. Основною небезпекою похилого віку в сучасному суспільстві стає соціальна смерть (Тард, 1996; Морено, 1958) феномен якої можна узагальнено розглядати як суперечливий процес і результат самоусунення або виключення суб'єкта з життя соціуму. Ініціювати соціальну смерть можуть негативне соціальне самопочуття, недостача або виснаження життєвих ресурсів, капіталів, статусна

неузгодженість, а також специфічні індивідуальні особливості (соціальна пасивність, незатребуваність умінь і талантів тощо). Крім того, соціальна смерть може бути результатом малоуспішною адаптації до життя і приводити до іммобільності.

Альтернативою соціальної смерті виступає реалізація літніми людьми комплексу можливостей благополучного старіння. З різноманітних варіантів виділимо важливий в нашому дослідженні аспект – «соціальний капітал» сформульований П'єром Бурдьє в 1983 році у статті «Форми капіталу» (1986). Формування людського капіталу спрощено уподібнюють накопиченню фізичного або фінансового капіталу, що вимагає серйозних матеріальних витрат. Він отримує реальний вихід не в певних формах, а в соціальних відносинах суб'єктів. Соціальний капітал розглядається як довгострокове майно, збереження і регенерація якого вимагає інвестицій, розмір яких не піддається простій кількісній оцінці, і не може бути власністю, яку використовує суб'єкт. В цілому соціальний капітал визначається автором як комплекс загальноприйнятих норм і цінностей, що практикуються групою людей і дозволяють їм співпрацювати. До числа основних структурних елементів соціального капіталу за Патнеммом (1995) включають соціальні мережі (міжособистісне спілкування), загальні норми і переконання, правила взаємодії індивідів і державних органів управління, а також «довіру до соціального капіталу». Наприклад, соціальний капітал сім'ї продукується у відносинах між дітьми і батьками, при цьому його джерела, з часом, зазнають змін: для традиційних суспільств це стійкі зв'язки з близькими і родичами, а для сучасних сімей більш характерний пошук підтримки в мережевих спільнотах, громадських організаціях і рухах.

Таким чином, поняття «соціальний капітал» позначає тільки нематеріальну компоненту об'єктивних суспільних факторів, що обумовлюють генезис, розвиток і реалізацію потенціалу соціальної активності індивідів – цінності, норми, переконання, правила, довіру тощо, а соціальний потенціал включає в себе і матеріальні умови діяльності людей. Структуру капіталу

людини за Стюартом (2007) можна представити у вигляді комбінацій наступних факторів: якості людини (розум, енергія, надійність, відданість); здатності людини вчитися (обдарованість, уява, кмітливість); спонукання людини ділитися інформацією і знаннями.

Як бачимо, вікові обмеження тут або відсутні, або легко переборні. Більш того, соціальний капітал збільшується в процесі його використання, тобто з віком при дбайливому використанні він тільки зростає. Процес і темпи старіння, при цьому, носять індивідуалізований характер. Тому існує і буде чисельно зростати група людей, які офіційно вважаються літніми, але володіють різною кількістю ресурсів фізичної і соціальної активності.

В Україні, згідно даних демографічної та соціальної статистики (2019) Державної служби статистики України, рівень зайнятості пенсіонерів залишається досить високим протягом перших 10 років перебування на пенсії. Після 70 років відбувається різке зниження частки працюючих пенсіонерів, що пов'язується з погіршенням стану здоров'я і зниженням ступеня важливості роботи для літніх людей. Припинення трудової діяльності і наступна за ним зміна соціального статусу, рівня доходу і кількості соціальних контактів сприяє підвищенню ризику соціального виключення людей похилого віку.

Соціальне виключення можна розуміти як процес втрати людиною властивостей, необхідних певному соціальному середовищу, або процес порушення взаємодії з суспільством і розриву соціальних зв'язків, а також як процес нагромадження факторів ризику. В цілому соціальне виключення людей похилого віку пов'язано з втратою соціального статусу, соціальної адаптації та соціальної компетентності і також носить індивідуальний характер. Природно, що положення цієї категорії людей залежить від сприйняття їх суспільством і описується через стереотипи, властиві конкретній національній культурі.

Соціальна адаптація визначається дослідниками як пристосування, соціальне включення або взаємозв'язок між людиною і соціокультурним середовищем, яка більшою мірою визначається культурними моделями літньої людини (Спенсер, 2007; Тард, 1996). Продуктивність процесу адаптації

залежить від рівня соціокультурної компетентності. Проявити компетентність, тобто використовувати весь свій життєвий капітал на практиці в новому статусі, неможливо без активної духовної і фізичної діяльності в соціумі. Парадоксальність сучасної ситуації полягає у тому, що така діяльність пенсіонерів не затребується суспільством через відсутність чітко сформульованих стереотипів і моделей активної старості, властивих постіндустріальному суспільству.

Основними причинами актуалізації ризику соціальної виключеності виступають: складності цивілізаційного переходу, коли традиційні моделі старості руйнуються, а нові ще не створені; проблеми соціальної адаптації людей старшого віку до змін в суспільстві, в тому числі через ціннісні відмінності поколінь; негативні стереотипи минулого щодо літніх людей, що формують сприйняття літніх як соціального баласту.

Питання про перегляд ставлення до людей старшого віку і пошуку шляхів профілактики їх соціального виключення останнім часом виходить на перший план в обговореннях сталого розвитку суспільства. В цілому увага акцентується на обставинах, наслідком яких є виключення людини з життя суспільства, з обмеження її соціальних та цивільних прав. Нерідко, за дужками залишається індивідуальне сприйняття ситуації, що заважає відчувати повноцінність і усвідомлювати себе необхідним суспільству, а також заходи щодо поліпшення життя людей похилого віку.

Людина повинна сама виробити вимоги до своєї поведінки в старості, стати принциповим і в той же час гнучким у відносинах з оточуючими, бути здатним протистояти старим соціальним ярликам і шаблонам. В умовах наростаючого постаріння населення проблема соціального виключення є особливо гострою і для суспільства. Питання широкого спектру вимагають участі в соціокультурному житті пенсіонерів, що неминуче спричинить зміни суспільної свідомості та законодавства в державі.

Основними детермінантами соціального виключення літніх людей є недостатність зовнішніх умов для прояву активності в цьому віці, відсутність

замовлення держави на потенціал і можливості літніх людей, а також несформованість відповідної внутрішньої позиції самої особистості. Подолання соціальної виключеності передбачає модель «активної старості» (Еріксон, 2002). Передумовами і ресурсами для її реалізації можуть стати – інформаційна відкритість, нереалізовані потреби духовно-пізнавального і творчого плану, здатність і бажання до зміни, а також необхідність в соціальних контактах.

Літня людина, як правило, належить до багатьох соціальних груп одночасно, і в кожній з них роль віку у визначенні її положення може бути різною. У родині вимір її соціально-вікової позиції заснован, перш за все, на приналежності до генеалогічного покоління, в той час, як за межами родини, в сфері суспільно-трудової діяльності, – на хронологічному і пенсійному віці. Слід зазначити, що ця проекція є індивідуальною, віково-груповою і соціально-історичною, оскільки вона складається з особистого досвіду людини, тих установок, які прийняті у людей її вікової групи, а також норм і стереотипів, що існують у даному соціальному середовищі й історичних умовах.

У сучасному світі все виразніше відчувається зв'язок технологічного прогресу і старіння населення. Здатність до інноваційної діяльності має вікові обмеження, хоча ділові навички, які людина отримує ціною власного досвіду, з віком тільки удосконалюються. Створюється певна суперечність, яка гальмує розвиток бізнесу і підприємництва. З одного боку, молоді та креативні ще не володіють навичками, необхідними для створення та управління успішним бізнесом, з іншого, - літні люди рідко наважуються відкрити свій бізнес, тим більше, інноваційний. З успіхами медицини у старшого покоління буде рости і продуктивний період, що перетворить роботу до поважного віку в норму. Можна припустити, що такий розвиток цивілізації сповільнить науково-технічний прогрес через зниження креативності населення. Це в свою чергу значно знизить шанси молодих людей досягти успіху в неухильно старіючому суспільстві.

М. Вебер (2018) вважав, що реальне життя складається з свідомої, ціннісно-орієнтованої діяльності. У зв'язку з цим, бачиться унікальним феномен

української культури – соборність. Орієнтуючись на ідеї української філософії XIX – XXI століть, будемо розуміти його як сомисліє, тобто здатність не тільки спільно працювати, але і з'єднувати інтелект для вирішення особливо складних завдань. Сьогодення вимагає сталого розвитку, що передбачає динамічне співвідношення традиційності, що підтримує стабільність, й інновацій, завдяки яким суспільство просувається вперед. Тому українському суспільству необхідні носії цих системних якостей, включаючи старше покоління. Заповнення демографічної ніші, пов'язаної з традиційністю, історично закріплено за літніми людьми. Однак від них, мабуть, в сучасному світі потрібна додаткова «робота» щодо формування особливої соціокультурної відповіді на виклики часу.

У процесі свого розвитку національні культури виявили і закріпили розподіл ролей між поколіннями, яке базувалося на спільному проживанні трьох поколінь - дітей, батьків і бабусь з дідусями. Наявність трьох поколінь – невід'ємна, сутнісна частина будь-якого людського співтовариства, яке сягнуло певної зрілості. Таке поєднання молодості і старості диктується самим ходом історії. Від кожного покоління очікується відтворення найбільш типових рис, в нашому випадку – національних особливостей і зразків поведінки. Індустріальний тип культури значно похитнув, але остаточно не зруйнував, традиційний зразок цієї взаємодії. Однак постіндустріальне суспільство не зможе відбутися без радикального вирішення проблеми «третього віку». Її суть полягає в тому, що сучасний світ знаходиться на порозі появи четвертого покоління, як повноправного суб'єкта історії. Прабабусі і прадідусі займуть нішу людей похилого віку, розділивши її з дідусями і бабусями. Але вже сьогодні «третій вік» не хоче старіти і прагне залишитися в ніші зі своїми дітьми, нерідко жорстко конкуруючи з ними. У цьому сенсі знову доведеться повернутися до проблеми «батьків і дітей», вирішуючи її під конкретні завдання постіндустріальної цивілізації. Такий розвиток соціуму можливий при дружній взаємодії всіх поколінь. Батьки і діти, здатні до генерації новацій

духовного і матеріального характеру, можуть об'єднатися в інноваційний процес з подвоєною силою і здійснити радикальні перетворення суспільства.

Вікові зміни можуть протікати з різною швидкістю, в результаті чого психологічні властивості людини, найчастіше, відстають або, навпаки, випереджають її біологічний розвиток. Тому вік продовжує визначати всі сфери життєдіяльності сучасної людини. У процесі життєвого циклу траєкторії біолого-психологічного та культурного розвитку людей перетинаються з фазами їхнього соціального стану. Біологічна еволюція людини, що починається народженням і закінчується смертю, – автономний процес. У той же час із самих ранніх стадій вона наскрізь пронизана соціальними зв'язками. Соціальний розвиток людини може не збігатися з тим, який передбачається культурою кожного конкретного суспільства. Крім соціально-вікового регулювання, який в сучасному суспільстві, багато в чому, здійснюється державою, кожен соціум має свій «віковий розклад» життєвого шляху індивіда. Цей шлях багато в чому будується на традиціях, що склалися у суспільстві. Однак усвідомлення вікових відмінностей членами суспільства і їх важливості у процесі передачі культурного досвіду з часом змінювалися: від найвищого ступеня ритуалізації і символізації віку в традиційних суспільствах до його формалізації і нівелювання в індустріальних і постіндустріальних суспільствах. Суттєві перетворення в українському суспільстві, обумовлені демографічними переходами, вимагають нових рішень у взаємодії між поколіннями. Люди похилого віку продовжують відігравати суттєву роль у збереженні і передачі базових цінностей. Вироблення нової культурної парадигми розвитку, слід здійснювати силами всіх поколінь, з огляду на тісний зв'язок технологічного прогресу і старіння населення.

Старість має символічний сенс, глибоко вкорінений в системі загальнолюдських цінностей. Цей феномен чітко простежується в різних національних культурах. У процесі осмислення старості, їй надається значимість завершального етапу життєвого шляху, що виводить людину за межі безпосереднього прагматичного існування. У суспільстві ці процеси

формують поважне ставлення до людей похилого віку, спонукаючи до турботливого ставлення до них.

Старість як соціокультурний феномен на різних цивілізаційних етапах трансформується і фіксується в конкретні її образи. Але тільки в культурі старість набуває особливого смислового виміру, що включає в себе конкретні соціальні ролі літніх людей в соціумі, особливий їх стан в контексті родового буття людини (племені, етносу, нації). Феномен старості тому знаходить цілком відчутне буття, залишаючи слід в історії людства не тільки в абстрактному, а й живому втіленні.

З точки зору людської старості по-іншому розкривається зміст всіх вікових груп життя. Старість не тільки підсумок, але і показник розвитку людини і соціуму, який, в свою чергу, теж має вік. Унікальність стану старості полягає в її культурному уявному пограниччі між світом тутешнім і інобитійністю, трансцендентним або небуттям. Тому вона сама несе на собі відбиток, відлуння цієї трансцендентності. Розуміння людини як вселенської і над-емпіричної істоти можна виявити вже в філософських системах минулого, де мислителі розглядають феномен старості не тільки з урахуванням його фізіологічної, а й телесно-духовної цілісності. Духовне безсмертя дозволяло позитивно прогнозувати подальше становище людини в світі після смерті. У зв'язку з цим постає досить важливе питання про зміст і наповнення життя. Повнота життя, безумовно, є характеристикою самого життя у всій його багатогранності. Вона проявляється в задоволеності життям і залежить від того, що робить людина тут і зараз або від скоєного ним. За всім цим проступають прагнення і бажання йти вперед, досягати нових вершин або гіркота та розкаяння. Але як би там не було, через свободу і вибір, що спираються на «повинен», «можу», «здатний», суб'єкт проектує і конструює в даний момент своє життя, накопичує життєвий потенціал. Не можна не погодитися, з Беконем (1978), що вік людини визначається не стільки його роками, скільки характером і якістю життєвого досвіду. Провівши порівняльний аналіз стійких якостей юності і старості, Ф. Бекон дійшов висновку, що «в справі найкраще

поєднувати гідності обох вікових груп; це буде добре як для сьогодення, бо гідність кожного віку можуть виправити недоліки іншого, так і для майбутнього, бо молоді можуть вчитися, поки ще працюють люди похилого віку» (с.446).

Можна засумніватися в тому, що будь-який вік взагалі може бути цінніше іншого, так як кожен вік, з точки зору цілісності життя, вживий по-своєму. Саме тому ставлення до кожного віку у людей, так само як і у різних епох, не може бути однозначним і однаковим. Особливо це стосується старості, де сходяться протиріччя усього життя. Тому похилий вік «допускає» по відношенню до себе найрізноманітніші оцінки та інтерпретації: від найвищого благоговіння перед ним (старість як мудрість, духовність) до цілковитого до нього презирства (старечий маразм, впасти у дитинство, безпорадність).

Мистецтво життя полягає у тому, «що у всякому віці треба насолоджуватися його радощами і жити тим, що не старіє» (Ільїн, 2012, с.285), тобто вік треба визначати за станом душі. Проблема старості вирішується кожною людиною суто індивідуально. Прожиті роки, навіть якщо вони і протекли непомітно для суб'єкта, в тій чи іншій мірі «відкладаються» в ньому у вигляді життєвого досвіду, здатного за певних умов переходити в життєву мудрість. За Ільїним (2012) вік старості порівнюють з різними інтерпретаціями мудрості:

- естетичний тип мудрості античних греків в його платонівському вираженні; платонівські старці є втіленням космічної мудрості як загальної узгодженості, гармонії і краси світобудови;
- етичний тип мудрості римлян, представлений старцем-наставником;
- релігійний тип мудрості, зосереджений в образі духовного наставника - святого старця;
- релігійно-естетичний тип мудрості, народжений епохою Відродження і представлений в образі творця.

Зрозуміло, ця типологія не вичерпує усього різноманіття тлумачення мудрості. Наприклад, з точки зору змісту, мудрість визначалася згодом як:

«мистецтво життя», «вище знання», «знає незнання», «єдність істини і блага», «доброта розуму і розумність серця». Більш радикально бачить прояв мудрості у «самоприборкуванні і в явному інтересі головним чином до загального блага» (Кант, 1965, с.439). Курпатов (2004) підкреслює, що Кант осмислює людину, як таку, що може досягти повного застосування свого розуму як мудрості приблизно до шістдесяти років. При цьому її мудрість носить швидше негативний характер, так як дозволяє оцінити всі дурниці, вчинені протягом життя і сказати: «смерті найменше бояться ті люди, чиє життя має найбільшу цінність». (с.421). На думку Канта, мудрість навіть у повсякденному житті - явище рідкісне і не передається наступним поколінням, а справжня мудрість властива тільки Богу. Людська ж мудрість полягає в тому, щоб погоджувати свої вчинки з вищою мудрістю і таким чином убезпечити себе від дурості. І все ж І. Кант давав надію, що з віком людина наближається до мудрості. Розвиваючи його ідею, слід констатувати, що накопичення досвіду відбувається найчастіше мимо волі і бажання людини. Цей процес йде природним шляхом, але від людини залежить, наскільки вона сама захоче і зуміє зробити досвід предметом своєї рефлексії, осмислити і оцінити його. Якщо людина зможе свідомо використовувати накопичений досвід для власного блага і користі всіх, передаючи його іншим, то така людина має шанси стати мудрим наставником. Причому його (мудрого наставника) цінність у суспільстві може бути визнана багатьма. Інший варіант робить накопичений досвід марним і перетворює у важкий тігар, лише нагадує про минуле. Так визначається міра її (людини) віку. Завдяки активності, яка задає життєвий ритм, людина знаходить духовне здоров'я, що виражає собою наявність внутрішньої дистанції між пережитим конкретно людиною і поколінням, ходом історичних подій і усвідомленим сенсом даної миті. Старість дає можливість здобуття людиною нового духовного стану – духовної зрілості. У зв'язку з цим вона знаходить вищу цінність, на відміну від інших вікових груп життя, проходячи через які людина спрямовується саме до неї, можливо, навіть і не усвідомлюючи ясно і явно самого цього руху, не віддаючи собі в цьому звіту. Поважне, шанобливе

ставлення до старості – це не чийсь запит або зовнішня установка, а об'єктивний показник безперервності, зв'язності історичної долі народу на будь-якому етапі його життя. Немає поколінь святих і праведників або поколінь лиходіїв і злочинців, вони завжди окремі люди. Тому образ старості несе найважливіше соціокультурне навантаження єдності поколінь, всепримірюючу її складову, момент прощення гріхів і, навіть, проходження мудрими заповітами.

Дійсно, більш вільний спосіб життя з невеликою кількістю обов'язків може вважатися одним з переваг старості. Задоволеність життям в старості багато в чому залежить від оцінки минулого, сьогодення і майбутнього станів, пов'язана з соціальним оточенням і досвідом повсякденної діяльності, включаючи міжособистісні і сімейні взаємодії. Не менш важливий для літніх людей і ступінь самоповаги, як безпосередньо пов'язаний з соціально-психологічними складовими досвіду. Думки літньої людини про рівень свого успіху в міжособистісній взаємодії обумовлюють рівень самоповаги. «Статус досягнення» має сенс успіху чи неуспіху. В цілому ступінь задоволеності впливає на фізіологічний і психологічний стан літньої людини.

Головна соціокультурна проблема, що турбує людей похилого віку, – пошук сенсу прожитих років. Пошук смислу життя актуальний для будь-якого віку. У зв'язку з цим виділяється продуктивні прояви старості - творча активність, коли людина похилого віку продовжує цікавитися життям в усіх його проявах. На нашу думку, сенс життя людини похилого віку в цілому – це ретроспективна оцінка свого життя, його сенсу з почуттям невідповідності життя ідеалу, неможливості спробувати інші стилі життя або почуттям здійснення планів і цілей, прийняттям минулого. Однак радикальні зміни українського суспільства істотно загострили проблему пошуку смислів прожитих років у сучасних пенсіонерів, молодість і зрілість яких проходили в СРСР. Ситуацію ускладнили і якісні зміни установок і стереотипів, пов'язаних з похилим віком.

Проблема смислу життя, його подієвого наповнення у сучасних літніх українців проглядає крізь призму адаптації до ринкових відносин при наявності досить великого радянського досвіду, який у них є переважно позитивним, але поводить ся інертно, позбавляючи пенсіонерів частини можливостей для життєвого маневру. У цій ситуації для збереження стану психоемоційної і духовно-моральної стійкості при швидкій трансформації зовнішніх умов необхідно змінити ціннісну картину світу - «зрадити самого себе», на що більшість літніх людей ніколи не підуть. Ігнорування цього факту може призвести до розриву зв'язків між поколіннями на рівні соціуму, а на рівні окремих особистостей або до психопатології, або обернутися духовно-моральним дискомфортом і постійним відчуттям, про яке говорить Гофман (1999), цитуючи поета. Отже, як написав у 1933 році Осип Мандельштам «... ми живемо, не чуючи під собою країни» (Гофман, 1999, с.79).

Однак будь-яке суспільство, незалежно від форм його організації, щоб конкурувати в сучасному світі, має залучати до активної діяльності весь свій людський потенціал, в тому числі і людей похилого віку. Фахівцями відмічено, що активна (особливо інтелектуальна) діяльність сприяє довгому збереженню особистості. При цьому комунікація і духовність виступають якісними характеристиками свідомості і, одночасно, є продуктом життєдіяльності людини.

1.2. Передові здобутки системи соціального захисту представників похилого віку.

Закономірністю демографії майже всіх розвинених країн є поступове старіння їх націй: з одного боку, більшість сімей не прагнуть обзаводитися кількома дітьми, а з іншого — завдяки досягненням медицини і більш високого рівня життя люди живуть довше, ніж попередні покоління. Імовірно до 2050 року, за даними звіту ООН «Огляд та оцінка Програми дій Міжнародної конференції з питань народонаселення та розвитку та її внесок у подальші дії та

огляд Порядку денного сталого розвитку на 2030 рік» (2019), кількість літніх громадян в таких країнах збільшиться вдвічі. Тому ООН вже зараз закликає активніше використовувати їх виробничий і творчий потенціал – щоб допомогти людям подолати психологічний бар'єр старіння і одночасно зменшити навантаження на суспільство за рахунок працюючих пенсіонерів.

Ці проблеми наразі не чужі й Україні. Але з боку держави вкрай недостатньо якихось зусиль для здійснення задумів ООН, крім хіба що підвищення пенсійного віку для жінок. Зрозуміло: середня тривалість життя сьогодні більша, ніж раніше (попередні покоління, епохи тощо). Отже похилий вік наразі є доволі значним періодом самодостатнього життєвого наповнення, сенсу та соціально затребуваної ніші у суспільстві. Старість представляється одним з найбільш парадоксальних і суперечливих періодів життя, коли посилюється почуття приналежності до групи, зростає особистісний комфорт у взаємодії з людьми, виникає почуття спільності з іншими людьми і віра в них, формуються мужність бути недосконалим і відчуття себе частиною людства. У понятті «старість» є дві основних складових. З одного боку, дійсно існують природні процеси старіння організму, вони фізіологічні та незворотні, але їх можна і потрібно уповільнити. Інша сторона старості - психологічна. Це сприйняття себе, свого життя, свого організму. Так, Р. Баландін, який працював над біографією В. І. Вернадського, писав: «Вимірювати тривалість людського життя роками, все одно, що книгу – сторінками, мальовниче полотно – квадратними метрами, скульптуру кілограмами. Тут рахунок інший і цінується інше: зроблене, пережите, продумане» (Баландин, 1979, с.29).

Україна вважається однією з найстаріших країн світу. За даними звіту ООН «Огляд та оцінка Програми дій Міжнародної конференції з питань народонаселення та розвитку та її внесок у подальші дії та огляд Порядку денного сталого розвитку на 2030 рік» (2019) до 2030 року чисельність населення світу у віці 60 років і старше перевищить число дітей у віці до 10 років, а до 2050 року - кількість дітей у віці до 15 років. У середньому в світі налічується 11,9% літніх людей, а в Україні - 19%. Це менше, ніж в Японії,

Великобританії і США, але більше, ніж у Китаї, Туреччині та ПАР. За умов збереження поточних темпів до 2020 року населення старшого віку в нашій країні збільшиться до 29% від загальної кількості громадян.

При цьому за даними демографічної та соціальної статистики (2019) Державної служби статистики України з 2010 по 2016 рік населення України зменшилося майже на мільйон осіб, а приріст кількості літніх людей склав 6% населення. Є тенденція до зростання рівня активності людей похилого віку в світі, водночас збільшення тривалості життя. Тому так важлива максимальна інтеграція старшого покоління до активного життя суспільства.

У 2020 році світ буде святкувати 29-й День літньої людини. Свято відзначається на міжнародному рівні у перший день другого місяця осені і має величезну важливість для всього суспільства. Дата обрана не випадково: старість – це золотий час, осінь, теж називають золотою порою, тому Генеральною асамблеєю ООН було вирішено виділити старшому поколінню спеціальний день осіннього сезону.

Головною метою цього дня є привернення уваги всіх мешканців планети до проблем і труднощів, з якими стикаються люди похилого віку. Всі заходи 1 жовтня спрямовані на те, щоб нагадати: старшим потрібно допомагати і поважати їх. До речі, у свята навіть є свій логотип. Він являє собою розкриту долоню – символ доброти і допомоги.

Вперше люди задумалися про можливість створення свята для літніх людей практично в самому кінці XX століття, а саме в 1970-х роках. Така ідея спала на думку дослідникам, які займалися питаннями старіння населення Землі і досліджували роль літніх людей в економічному розвитку.

Відзначати ж свято почали у країнах Скандинавії. Протягом певного часу також і у США вирішили акцентувати проблеми пенсіонерів, присвятивши цьому спеціальний день року. А незабаром урочистість набула міжнародного статусу. Сталося ця знакова для всіх людей похилого віку планети подія 14 грудня 1990 року. Саме тоді Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 45/106 «Осуществление Международного плана действий по проблемам

старения и связанных с ним мероприятий» (1990), в якій постановила вважати перший день другого осіннього місяця Міжнародним днем людей похилого віку. А через рік Генеральна Асамблея ООН визначила принципи всесвітньої організації щодо громадян похилого віку резолюція 46/91 «Осуществление Международного плана действий по проблемам старения и связанных с ним мероприятий» (1991). А ще через рік була затверджена резолюція 47/5, в якій розглянуті проблеми старіння «Декларация по проблемам старения» (1992). Тоді ж світ відзначав 10-річчя Міжнародного плану дій з проблем старіння, прийнятого у Відні (1982). Основна мета «Віденського Міжнародний плана дій з проблем старіння» – надати людям похилого віку гарантії економічного і соціального забезпечення.

Міжнародний день людей похилого віку в Україні стали відзначати після затвердження урядом постанови від 26 вересня 1997 року «Про щорічне відзначення Міжнародного дня громадян похилого віку» (1997).

У перший день жовтня в усьому світі прийнято дзвонити своїм бабусям і дідусям, мамам і татам, щоб просто в черговий раз сказати їм, як сильно ви їх любите, і поділитися власними досягненнями, переживаннями. А задля того, щоб натякнути молоді на те, що слід зателефонувати своїм нужденним в увазі родичам, у багатьох країнах старої Європи по телевізору в цей день показують соціальну рекламу, що закликає «згадати тих, хто подарував життя».

Але 1 жовтня увагу винуватцям події приділяють не тільки їхні діти. В цей день у багатьох державах світу для старшого покоління влаштовуються концерти та фестивалі, благодійні виставки, спектаклі, спортивні змагання, кіносеанси, різні заходи, на яких пенсіонери спілкуються, п'ють чай, в той час як їх розважають спеціально навчені люди. Крім того, проводяться конгреси і конференції, покликані привернути увагу до проблем людей похилого віку. На них, зокрема, обговорюються питання захисту прав старіючого населення Землі. Також 1 жовтня обов'язково звучить промова Генерального секретаря ООН, в якій він наголошує на необхідності забезпечувати і шанувати права громадян похилого віку.

Цілком зрозуміло, що названі вище святкування, промови, соціальна реклама, привітання або хоча б телефонний дзвінок близьких та рідних з інтервалом раз на рік є виключно символічними акціями. Сприймати це у контексті соціальної роботи з людьми похилого віку як безпосередню діяльність, спрямовану до людей цієї вікової категорії, є неможливим. Адже вона (ця робота) має тривати й інші 364 дні, інакше може статися, що нема кого буде вітати... Проте, ці знакові речі, події символічного характеру світового масштабу – це зв'язок із широким колом громадськості, спосіб привернути увагу міжнародних фондів, благодійних організацій, поштовх всім небайдужим у створенні соціальних проектів тощо. Це той ресурс взаємодопомоги, який важливо активізувати у системі соціальної роботи.

Необхідно розуміти соціальну сутність старості, соціальні наслідки постаріння суспільства, соціально-економічні умови життя людей похилого віку, цінності досвіду літніх людей, процеси їх ресоціалізації. Особливої уваги потребують проблеми соціальної підтримки громадян похилого віку з боку сім'ї, найближчого оточення і у багатьох аспектах відповідальності держави.

У всіх країнах, навіть найбільш економічно розвинених, у ЗМІ наполегливо затверджується точка зору, що медична та соціальна допомога людям похилого віку стає все більшим тягарем, який лягає на постійно зменшуване працездатне населення. У зв'язку з цим необхідно чітко уявляти всю проблему обслуговування людей похилого віку в її соціальному аспекті. Важливо розуміння того факту, що населення старшого віку навіть при вираженій демографічній старості залишається все-таки у меншості, ніж інші вікові категорії населення в цілому. Отже, хибною є точка зору, що соціальне забезпечення людей похилого віку використовує значні фінансово-економічні ресурси бюджету країни.

Все бмудрше значення у системі соціальної допомоги набувають соціальні проекти. Згідно теоретичних розвідок таких авторів, як Луков (2003) вони є певним набором послідовних дій, спрямованих на досягнення мети, яка має соціальну значущість для суспільства. Головна мета реалізації соціальних

проектів - рішення громадських проблем. За своєю суттю проблеми, що відносяться до категорії "соціальні" можуть бути вирішені тільки колективними зусиллями, тому фактично соціальні проекти спрямовані на залучення уваги суспільства і заклик до дії з усунення таких проблем. Основною відмінністю соціальних проектів можна назвати їх кінцеву мету.

У контексті залучення уваги суспільства до кричачих соціальних проблем, які потребують негайного вирішення, а результат буде досягнений у спосіб здійснення соціальних проектів, особливу роль відіграє комунікація. Інформаційна функція – доводити інформацію до кінцевого споживача. В якості інформації може бути привертання уваги до сучасних проблем суспільства, а також актуалізувати пропозиції і рішення. Також може фігурувати інформація для ознайомлення з некомерційними організаціями, фондами або державні служби для звернення або отримання допомоги.

Окремим аспектом необхідно зазначити ідеологічну функцію, що наявна у соціальних проектах. Їх суб'єктом у рамках реалізації вказаної функції найчастіше є держава і державні структури. Соціальні проекти формують і зберігають вже існуючі морально-етичні норми суспільства, звертаються до відповідальності кожного перед суспільством і залучають до активної участі у соціальному житті. Разом із цим важливо вказати й виховну функцію. Вона полягає в соціалізації суспільства, формуванні соціально схвальованих установок поведінки. Наприклад, акцентування уваги на проблемах старшого покоління, заклики до ведення здорового і правильного способу життя.

У якості одного із завдань реалізації соціальних проектів виступає соціальна інтеграція. Відповідна функція вважається однією з найбільш важливих складових, оскільки стабілізує громадські системи. Основними чинниками виживання системи є інтеграція між реальними діями людей і нормами їх поведінки, що містяться у відповідній культурі. Для цього потрібне закріплення зразків поведінки, перетворення їх в стійкі моделі. На сьогодні створення соціальних проектів активно використовується некомерційними організаціями і державними структурами.

Для соціальних проектів характерна наявність некомерційних цілей. Це говорить про те, що після реалізації проекту будуть отримані деякі результати. При зіставленні кінцевих результатів і цілей проекту виявляється ефективність. Необхідно зазначити важливість підрахунку ефективності кампанії, адже завдяки цьому, можливе вдосконалення вибудовування стратегії комунікації з цільовою аудиторією. Соціальні проекти спрямовані на досягнення конкретних цілей, які можуть варіюватися залежно від тематики кампанії. Цілі таких комунікаційних проектів індивідуальні і залежать від тематики, проте можуть бути умовно розділені залежно від терміну їх досягнення. Привертання уваги до соціальної проблеми і зміна або формування відношення до неї швидше можна віднести до короткострокових. Середньострокові, як правило, припускають мотивацію громадськості на здійснення яких або конкретних дій за рішенням соціальної проблеми. А довгострокові цілі претендують на створення нових соціальних цінностей. За допомогою реалізації комунікаційної кампанії поставлені цілі можуть бути досягнуті або не досягнуті, і відповідно до цього виявлена їх кінцева ефективність. Грунтуючись на спільних виявлених цілях соціальних проектів, можна визначити основні результати, які будуть отримані після реалізації таких комунікаційних кампаній: повернуто увагу до певної соціальної проблеми, при цьому досягнута гранична кількість людей, що відносяться до цільової аудиторії; використаний в соціальному проекті образ або концепція формує певне відношення до громадської проблеми; соціальний проект мотивує людей на здійснення конкретних дій за рішенням громадської проблеми; сформована нова стійка моральна цінність тощо.

Оцінка ефективності комерційних проектів ґрунтується на підрахунках економічних показників за кількості витрачених фінансових ресурсів на проект і отриманих після його реалізації. Аналіз ефективності соціальних проектів відрізняється тим, що основна мета не укладається в досягненні прибутку, і, відповідно, не може бути підрахована за такими ж параметрами. Тому при формуванні комплексної оцінки ефективності соціальних проектів слід враховувати два аспекти дії на аудиторію: комунікативний і психологічний.

Комунікативна складова соціального проекту: оцінка ефективності в даному випадку виявляє сприйняття реалізованої кампанії. Крім того, дозволяє проаналізувати дієвість використаних форм, каналів, інструментів і типів комунікації. У рамках комунікативної складової можна виділити декілька критеріїв, по яких оцінюється ефективність проекту: розпізнаваність; креативність; вплив.

Щодо психологічного аспекту – дослідниками цього питання мається на увазі оцінка ефективності емоційного впливу проекту на людину. Як відомо емоційна пам'ять більшою мірою здатна спонукати людей до дії. З цієї причини ті соціальні проекти, які викликають у людини найбільш сильні емоції, краще запам'ятовуються. Саме емоційний аспект дії сприймається аудиторією менш критично, оскільки не використовує у своєму контексті факти, які можуть бути спростовані. За Кухтею (2016) у рамках оцінювання ефективності психологічного аспекту соціального проекту виділяються наступні критерії: наявність єдиного образу, концепції або ідеї, які відповідали б або описували соціальну проблему; комплексна дія на цільову аудиторію за допомогою двох компонентів: рефлексійної і селективної (дія рефлексії передбачає реакцію на зовнішні подразники, а селективна дія ґрунтована на мотивах і очікуваннях цільової аудиторії і несе певне смислове навантаження); здатність зацікавити і утримати увагу аудиторії; наскільки запам'ятовується ідея, трансльованої соціальної проблеми; залучення аудиторії; когнітивність та афективність проекту.

Деякі з критеріїв не можуть бути оцінені точно, або така оцінка не буде об'єктивною. Проте, деякі показники можна підрахувати чи то об'єктивно проаналізувати шляхом проведення якісного або кількісного дослідження.

Замислюючись над створенням соціального проекту необхідно враховувати весь спектр специфічних особливостей тієї соціальної групи (груп), на яку спрямована дія цього проекту. У контексті нашого дослідження це психологічні, медичні, комунікативні та інші фактори старості.

Безумовно, старість - це не хвороба, але характерні «симптоми» - реакції організму у неї все ж є. Це швидка стомлюваність, дратівливість, примхливість, балакучість, поява егоїзму і підвищеної вимогливості до оточуючих, порушення сну і пам'яті, почастищення вірусних захворювань. Ті хронічні хвороби, які людина встигла придбати за роки життя, загострюються все частіше, знижується імунітет, погіршується травлення; ускладнюється розумова діяльність, порушується концентрація уваги. Так, старіння неминуче і незворотнє, але - фізичні ресурси організму величезні, і уповільнити прихід старості може кожен. Старість - це не лише вік у паспорті, це насамперед стан душі. Людина стає старою, коли перестає прагнути до нових вершин, рухатися, розвиватися.

Більшість українців своєю кращою половиною життя визначають молодість, вважаючи, що в зрілому віці їх не чекає нічого хорошого. Цей помилковий стереотип, давно розвіяний на Заході. Вік не змінює світ. Його змінюють уявлення людей.

Сьогодні ставлення до старості потребує суттєвого корегування. Стрімко зростає кількість «молодих літніх людей», для яких активне життя – найдієвіший з існуючих ліків від старості. Арістотель (2018) стверджував, що тривала бездіяльність руйнує і виснажує людину. Старіння поступово затягує в зачароване коло: хвороби заважають рухатися, а мала рухливість посилює хвороби і наближує старість. І тільки здоровий спосіб життя, доступні технології та молодість душі залишаються головними стратегіями життєвої активності у літньому віці.

Прагнення до «маленького щастя» у літньому віці так само є нормальним, як і подібні бажання протягом інших періодів життя, а досягнення цього стану уявляється літній людині цілком реальним. «Щаслива старість» є періодом, коли важко змінити звички, отже улюблена діяльність сформована попереднім досвідом, інтересами і особистими прагненнями. Не є ефективним підхід, яким намагаються переконати літню людину робити щось їй цілком невласне, навіть аргументуючи це користю для її здоров'я, інтригуючи відкриттям чогось

нового для себе тощо. Як зазначає відомий психіатр і дослідник старості Шахматов (1996), перевага похилого віку полягає зокрема і у тому, що різновид діяльності є вибором самої людини. Спокійно відсторонене споглядання власного старіння, водночас (а можливо і завдяки цьому), відкриття «нових радощів в житті» є тим станом, етапом життя, який називають «стареча мудрість».

Таким чином, проблема сенсу життя у старості стоїть особливо гостро в сучасному світі, що свідчить про характер самих реформ. Ставлення до феномена старості завжди було одним з найважливіших показників соціокультурного розвитку суспільства. Духовність в Україні, неминуче, буде розвиватися як головний соціальний продукт. Це в свою чергу передбачає підйом на новий рівень діалогу культур і світоглядів різних поколінь, що сприяє моральній відповідальності по відношенню до іншого, любові до ближнього. Носієм цих соціальних форм може бути тільки сформована особистість – це буде літня людина, включена у соціальну систему через активну небайдужість суспільства, діяльність за власним вибором та необхідні комунікативні контакти – різноманітні дозвілєві платформи і способи спілкування. Не можна ігнорувати те, що і в третьому віці у людини повинні бути мета і сенс життя. Інакше життя перетворюється на абсурд, у власне заперечення: «життя ще не закінчене, а жити вже нічим і немає заради чого». Проблема інтеграції людей похилого віку в суспільстві як би не існує, вона замовчується, тому українському суспільству необхідна програма з адаптації пенсіонерів не менше, ніж програми з розвитку дітей.

Істотні перетворення в українському суспільстві, обумовлені демографічним переходом, вимагають нових рішень у взаємодії між поколіннями. Люди похилого віку продовжують відігравати суттєву роль в збереженні і передачі базових цінностей. Вироблення нової культурної парадигми розвитку, слід здійснити силами всіх поколінь, з огляду на тісний зв'язок технологічного прогресу і старіння населення. Сьогодні зберігається

важливість стабілізуючої ролі в державі людей старшого покоління, яка буде тільки зростати.

1.3. Специфіка організації соціальної роботи з літніми людьми в Україні: досягнення, недоліки та перспективи розвитку.

Суспільній небайдужості і практиці допомоги слабким та немічним вже тисячі років. У давні часи різні народи відповідно до особливостей їхнього світоустрою, ще синкретичних уялень – основ моралі здійснювали функції підтримки, насамперед це стосувалося жерців та волхвів. Пізніше, зокрема на вітчизняних теренах – з прийняттям Київською Руссю християнства, займатися такою діяльністю стали черниці, у життєвий світ увійшли слова «милосердя» і «благодійність». Та й самі члени громади часто проводили «спільні помочи» - толоки, щоб колективними зусиллями швидко вирубати ліс і будувати житло для погорільця, запасти на зиму сіна для безкінних селян, надати допомогу по господарству вдовам, сиротам і солдаткам. Як зазначається у дослідженнях історії становлення соціальної підтримки (Кузина, 2006) у XVIII столітті за правління Катерини II почала розвиватися система державного піклування, створювалися виховні дома для сиріт і училища для бідних. Їх співробітники отримували за свою діяльність заробітну плату, тому можна говорити, що виникла професія соціальний працівник. У радянські часи з'явився цілий ряд організацій (Фонд соцстрахування, Пенсійний фонд, товариства сліпих і глухих), покликаних допомагати незахищеним групам населення. У сучасній Україні соціальна робота почала формуватися як фахова діяльність на початку 90-років минулого сторіччя.

Якщо державна підтримка реалізує допомогу тільки тоді, коли людина дійшла до самого дна, виявилася на самому краю, можна зробити висновок, що в державі інституту соціальної роботи ще немає. З точки зору такої критичної оцінки ми вважаємо необхідним зробити аналіз вітчизняної державної системи соціальної роботи. Нами поставлена задача – з'ясувати здобутки, існуючі

недоліки щодо організації підтримки людям похилого віку, виявити їхні причини та надати можливі шляхи усунення проблем та перешкод з метою прогресивних змін цієї сфери соціальної роботи.

В нашій країні з 1999 року кожен рік у першу неділю листопада відзначають день працівника соціальної сфери. На сьогоднішній день в Україні зуміли подолати стереотип «соціальний працівник - втомлена жінка середніх років, що несе комусь сумки». Але ключові слова, які пов'язані в масовій свідомості з соціальною роботою, у людей правильні - це «допомога», «добро», «милосердя», «справедливість», «солідарність», «любов», «спілкування».

У соціальній роботі з'явилася молодь, сформувалися тенденції набуття гендерної рівноваги. Буваючи за кордоном, ми дивувалися як багато волонтерів-чоловіків в католицьких країнах. Отже ми не виключаємо: коли в волонтерство, в соціальну сферу, в допомогу, у милосердя прийдуть чоловіки, туди підтягнуться і жінки. Це свого роду певна тенденція, закономірність, що опробована практикою різних країн. Соціальна робота – взагалі те, що потрібно вміти подавати красиво, те, про що потрібно цікаво розповідати. Цього можна досягти у першу чергу кадровою стратегією: у професії, волонтерському русі представники різних поколінь, статі, культурних вподобань, інтелектуальної спрямованості і т.д.

У нашій країні соціальна робота – молода професія (з точки зору сучасних критеріїв та вимог), яка стрімко розвивається. Ще двадцять років тому ми тільки мріяли про те, як було б доречно запросити якогось відомого актора представляти благодійні проекти. От би соціальну рекламу на телебаченні зробити, або у місті банер розмістити та інші нариси до наших мрій. А зараз соціальні фонди представляють відомі артисти, на телеканалах у прайм-тайм збирають пожертви на соціальні проекти, банери, що закликають піклуватися про батьків зустрічаються на вулицях країни. Це значний прорив тієї тенденційності у професії соціального працівника, яка складалася десятиліттями до цього.

Відповісти на питання, який він сучасний представник соціальної роботи, не просто. Склався образ благодійника (а він теж не чужий соціальній сфері), але також сформувався й образ невгамовного організатора власного соціально орієнтованого бізнесу. Соціальний працівник храму або представник державної бюджетної установи – всі ці люди є суб'єктами соціальної діяльності, представниками соціальної сфери.

Для соціальної роботи рішуче не підходять з точки зору професійних задатків чи якостей – люди, орієнтовані виключно на себе. Тому що соціальна робота – це постійна робота-спілкування, це розворот в бік Іншого. Важлива якість соціального працівника – вміння рефлексувати, оцінювати себе, свою поведінку, почуття. Дані якості необхідні, щоб через свої почуття навчитися розуміти інших людей і спромогтися правильно їх зорієнтувати, надавати їм необхідну допомогу.

Сучасні тенденції у сфері обслуговування торкнулися і соціальної роботи. Все більше процесів автоматизуються, комп'ютери витісняють людину. Чи помічали ви, коли вам потрібно проконсультуватися з фахівцем, а автомат маршрутизує ваші дії, ви чекаєте, коли ж на іншому кінці дроту з'явиться людина? «Менеджеризм» проникає і в соціальне служіння.

У церковних соціальних працівників з'явився той же лексичний арсенал, яким навчають менеджерів на тренінгах. Прийшовши з торгівлі в сферу обслуговування, «менеджеризм» вихолощує з неї людські відносини, створюючи ділову дистанцію, яка не сприяє, гальмує, навіть блокує ту стежку людяності, яка тільки й може забезпечити результат зусиль соціального працівника. Чи можете ви уявити час, коли ви прийдете за допомогою до церкви, а там вас зустріне автомат, пропонуючи вибрати потрібну послугу?

На мій погляд, наше завдання – триматися за збереження відносин між людьми. Тому, приходячи до церкви за допомогою, людина чекає індивідуального підходу, вона шукає відносин.

Для соціального працівника організувати допомогу іншій людині – це інтелектуальна задача, яка потребує вирішення питання: як не засуджувати

своїх підопічних? Засудження, скоріше, може спіткати людину, яка несподівано зіткнувся з незнайомими для неї сторонами життя інших людей.

Крім того, безпосередню допомогу людям, які перебувають у кризовій ситуації, надають не всі соціальні працівники. В системі охорони здоров'я теж не всі лікарі працюють на швидкій допомозі, є й інші, не менш важливі напрямки.

Так і соціальна робота повинна займатися в першу чергу попередженням соціальних проблем. Основне завдання фахівців із соціальної роботи – навчитися піклуватися про те, щоб люди не відчували потреби, тому засуджувати можна лише себе за непрофесіоналізм.

В Європі та Америці підготовка соціальних працівників відрізняється в залежності від того, для яких організацій і для якої діяльності готують фахівців. Крім того, десь є обмеження за віком, фізичним станом або за наявності волонтерського досвіду не менше року. У Німеччині в двадцяти вишах є дияконічні кафедри, які готують церковних соціальних працівників, а в нашій країні церковних фахівців із соціальної роботи готує поки тільки один православний внз - ПСТГУ.

Професії соціального працівника можна і потрібно вчити. У нашій країні поки ніякої системи відбору абітурієнтів на цю спеціальність немає. Українські вузи займаються підготовкою соціальних працівників з 1991 року, і з кожним роком ця сфера стає все більш різноманітною. Молода професія набирає досвід.

Багатьом людям, які опинилися в біді, доводиться спілкуватися з соціальними працівниками. Хто ці фахівці, чим вони займаються, і яку допомогу вони можуть надати тим, хто потребують підтримки? Соціальний працівник це людина, яка на професійній основі надає допомогу окремим категоріям громадян, які не можуть в повній мірі подбати про себе самостійно. Завдяки допомозі таких фахівців літні люди, інваліди, діти-сироти, багатодітні сім'ї та інші, постраждалі з різних причин, групи населення можуть отримати необхідну підтримку.

Якщо соціальний працівник хоче побудувати успішну кар'єру, то йому вкрай важливо розвивати навички фокусування на завданнях, швидкість реакції, уважність до дрібниць і хороша пам'ять вкрай важливі. Соціальні працівники вивчають проблеми осіб з обмеженими фізичними можливостями; пенсіонерів, людей похилого віку та самотніх людей. Багатодітним малозабезпеченим сім'ям, бездомним, жертвам насильства, біженцям; алко-, нарко- залежним та їх сімейному оточенню; сім'ям, які з різних причин опинилися в складних життєвих обставинах, і не можуть їх подолати самотійно надають професійну підтримку (правову, психологічну, моральну), консультують їх з різних питань, забезпечують комунікацію з відповідними державними і муніципальними організаціями. Займатися соцпідтримкою можна, працюючи: в держструктурах (управління праці та соціального захисту, служби зайнятості, пенсійні фонди, пенітенціарні органи); у комунальних установах (дитячі будинки, притулки, центри соціального обслуговування, реабілітації та ресоціалізації); в благодійних та громадських організаціях; приватним консультантом. Залежно від місця роботи перелік функцій фахівців може сильно відрізнятись. Одні в основному займаються прийомом відвідувачів і оформленням їм необхідних соціальних виплат, інші працюють безпосередньо «в полі», відвідуючи підопічних за місцем їх проживання і надаючи найрізноманітніші послуги.

До основних обов'язків соціальних працівників можна віднести: виявлення людей або сімей, які у зв'язку зі складними життєвими обставинами потребують допомоги; надання їм відомостей про їхні права та про структури, які можуть надати необхідні послуги; сприяння в складанні документів; допомога у вирішенні побутових питань (приготування їжі, прибирання в будинку, придбання медикаментів, оплата житлово-комунальних послуг); різні види терапії, особливо для дітей (музична, арт-терапія); надання соціальних послуг (психологічна підтримка, налагодження комунікації з родичами, правове консультування); регулярне відвідування клієнта відповідно до затвердженого графіка; складання звітності тощо.

Спеціаліст зобов'язаний володіти основами психології та медицини, знати нормативну базу. Важливо вміти виявити проблему, чітко її ідентифікувати і визначитися з тим, які органи допоможуть її максимально ефективно вирішити.

Професія соціальний працівник підходить тим, хто відкритий для спілкування з людьми, готовий до співпереживання і допомоги іншим. Основну масу співробітників в цій сфері становлять жінки, які можуть глибше зрозуміти проблему людини. Спеціаліст, який займається такою роботою, повинен володіти таким набором особистих якостей: відповідальність і порядність; почуття такту і комунікабельність; розвинена інтуїція і вміння слухати; організаторські здібності; компетентність в різних питаннях; вміння вибрати оптимальний варіант вирішення проблеми.

В даному виді діяльності важливо дотримуватися професійної етики, конфіденційності персональних даних клієнта, вміти вибудовувати взаємини всередині сім'ї і направляти її внутрішні резерви на рішення проблеми.

До мінусів професії можна віднести низьку зарплату, складні категорії населення, з якими доводиться мати справу, ризик підхопити інфекційне захворювання, психологічні перевантаження. Професія соціального працівника не відноситься до числа високо оплачуваних, нерідко ця робота є покликанням людини. За даними сайтів з пошуку роботи, середня зарплата соціального працівника найменша в Україні: 5 067 грн в місяць. У наш час потреба в соціальних працівниках дуже велика, і в найближчі десятиліття вона не зменшиться. Якщо всіляку продукцію все більше випускають автоматизовані верстати, то з людиною, що має життєві проблеми, зможе працювати тільки кваліфікований фахівець.

Люди зрілого віку - опора для молодих. Адже вони - живі носії цінного досвіду, знань і любові. Гете називав цей період життя - золота жнива.

Кращий спосіб уникнути старості, зберігати розум і здоров'я – бути активним, збирати враження, відчувати почуття і постійно пізнавати нове. Це єдиний, але цілком доступний спосіб!

Жити і відчувати – це означає постійно заряджати свій акумулятор!

Організація дозвілля для літніх людей – проблема непроста. Після виходу на пенсію як ніколи раніше важливо, щоб у людини була можливість подальшого розвитку, дружнього спілкування з однолітками, самореалізації, так і фізичної активності, нарешті. Організацією дозвілля пенсіонерів займаються майже винятково відділи культури районів, міст та областей. Набір гуртків і курсів свій в кожному районі, заняття майже завжди безкоштовні. Практично скрізь працюють спортивні секції, як правило, це класична лікувальна фізкультура для літніх, але є активності і цікавіше - працюють секції настільного тенісу та більярду, школа східної гімнастики, секції йоги для літніх, гуртки фінської ходи. Записатися в такі секції може кожен бажаючий, попередньо проконсультувавшись з дільничним терапевтом і взявши у нього довідку про стан здоров'я.

Крім того, існують недержавні благодійні організації, де пенсіонери можуть безкоштовно обстежити свій фізичний стан, отримати рекомендації щодо правильного харчування та здорового способу життя і пройти курс оздоровчої та лікувальної фізкультури. У програмі занять - хода, оздоровчий біг, вправи для зняття втоми, дихальні вправи, вправи з гімнастичними снарядами, самомасаж, гімнастика, елементи йоги, пілатесу і навіть фітнес-дансу. Заняття проводять тренери в захоплюючій формі.

Один із способів соціалізувати літнього родича, допомогти йому позбутися від постійного відчуття самотності – навчити його користуватися комп'ютером та інтернетом. Незнання комп'ютера як на теперішній час – одна з тих обставин, що створює прірву між літніми людьми та сучасним життям. Але ж пенсіонер не винен, що в його юності всіляких гаджетів просто не існувало. На щастя, це не так уже й складно, було б бажання. У Школі третього віку, які на жаль існують лише у великих містах України, відкриті курси комп'ютерної грамотності для пенсіонерів. Програма в них спеціально адаптована для людей похилого віку. Викладачі вчать слухачів користуватися інтернетом, скачувати фільми і електронні книги, копіювати фотографії з телефону в комп'ютер, користуватися електронною поштою, скайп, редагувати тексти, робити таблиці,

презентації. Крім того, тут можна навчитися купувати через інтернет квитки в театр, на поїзд, оплачувати комунальні платежі, не виходячи з дому. В ході навчання є лекції на тему інтернет-безпеки: як не стати жертвою аферистів, як не заразити свій комп'ютер вірусами. Не обмежуються вивченням основ роботи на комп'ютері: тут є навіть курси фотошопу та інших графічних програм.

Один з основних різновидів дозвілля для пенсіонерів – рукоділля. Поряд з такими звичними видами, як в'язання гачком і вишивання, представлені і досить модні і цікаві напрямки. Наприклад, декупаж, курси флористики, шиття з клаптиків, створення прикрас та аксесуарів з різних матеріалів. Такі випадки на сьогодні поодинокі і дуже важливо про них розповідати – таким чином з'явиться можливість урізноманітнити вільний час людини похилого віку.

Ще один популярний напрям – музика і танці. Як правило, на базі Центрів працюють вокальні гуртки, хорові студії і різноманітні танцювальні клуби. Цікавими є й творчі майстерні, пов'язані з літературою, поезією і театром.

Вивчення іноземних мов – річ не просто цікава і корисна у побуті: на думку лікарів це тренування пам'яті і когнітивних здібностей. Мовні курси є при багатьох центрах соціального обслуговування та при деяких приймальних муніципальних утворень.

В Україні також існують громадські ініціативи, спрямовані на залучення пенсіонерів до активного життя. Сьогодні в Україні вже існують волонтерські програми навчання літніх людей з перспективою подальшого працевлаштування завдяки домовленостям з представниками бізнесу. Але, виявляється, велика частина пенсіонерів, охоче йдуть на навчання, а в подальшому відмовляються працювати. Деяким заважає невпевненість у власних силах, але більшості просто хочеться спілкування. Тому вони зупиняються на етапі лекцій, занять з психологами. Третій вік може стати хорошим часом, якщо є чим жити, якщо є накопичений багаж знань і мудрості, якщо людина наповнена враженнями і життєвим досвідом. Справа не в самому віці, а в ставленні до нього і до змін, що відбуваються в людині і навколо неї. І

ще важливо бути і говорити про це зі "своїми". Ділитися собою і чути інших, обмінюватися досвідом, знаходити ресурси і відкривати нові інтереси і можливості. А на теперішній час для нас важливо, щоб ці спостереження волонтерів стали приводом для більш масштабного вивчення того, що ж дійсно потрібно людям похилого віку для відчуття повноти життя.

Якщо дивитися в масштабах країни, то проектів, спрямованих на допомогу старшому поколінню, ще зовсім недостатньо. Але головне, що в суспільстві вже є розуміння необхідності відмови від стереотипів, несправедливо залишати людей старшого віку за бортом сучасних знань, треба допомагати їм розвиватися. І про це варто подбати вже зараз, адже молодість і зрілість, на жаль, не вічні. Після них, якщо пощастить, завжди приходить старість. Старість в Україні має безліч зовнішніх і внутрішніх ризиків. В основному соціокультурні чинники є джерелом ризиків для літніх людей.

Сучасне суспільство, а не вік, виключає старих людей з економічних, політичних, культурних процесів. Замовлення держави на соціальний і культурний потенціал літніх невеликий. Основними детермінантами соціокультурного виключення похилого віку є відсутність зовнішніх і внутрішніх умов для прояву життєвої активності. Тільки особисті зусилля самих людей похилого віку у збереженні і розвитку духовного та фізичного здоров'я здатні змінити ситуацію і створити умови для благополучного старіння як чоловіків, так і жінок. Необхідно нове, позитивне для суспільного сприйняття прочитання і перевизначення старіння, з урахуванням дедалі більшої тривалості життя, нових умов праці, комунікації, дозвілля, сімейних відносин, способів самореалізації.

Таким чином, звернення до теоретико-методологічних засад дослідження соціального захисту людей похилого віку дозволяє зробити наступні узагальнення. По-перше, висвітлення основних аспектів геронтології як концептуалізованого знання специфіки життєдіяльності літніх людей, надало можливість акцентувати проблему у таких напрямках, як виявлення «соціальних

ризиків», зокрема з точки зору «соціального виключення» людей похилого віку, необхідності формування соціального капіталу як форми досвіду старшого покоління, що має суспільне значення для розвитку національної культури, духовності. Нами розглянута роль комунікації, як важливої складової життя літніх людей у набутті нових сенсів на етапі їх третього віку. Також виявлені основні параметри «активної старості».

По-друге, вивчення світових здобутків системи соціального захисту представників похилого віку дозволяє стверджувати, що проблема соціально-демографічної кризи має цивілізаційний характер. У зв'язку із чим останні десятиліття ООН ініціює цілий ряд міжнародних конгресів, конференцій та різних програм, метою яких є популіризація поваги, турботи та небайдужості до людей похилого віку. Особливе місце у діяльності міжнародних організацій посідає розвиток соціального проектування щодо вирішення проблем літніх людей. Вивчаються основні напрями, функції соціальних проектів та надається широкий суспільний резонанс засобами медіа.

По-третє, вивчення специфіки організації соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні надає можливість встановити, як динаміку зростання самих проблем, так і реформаційні тенденції у розвитку цієї сфери соціального піклування. Так зокрема нами розглянуті форми організації соціального захисту, освітні програми для людей третього віку, дозвіллеві проекти тощо. Окремої уваги потребує підготовка фахівців із соціальної роботи, професійно підготовлених до особливостей комунікації, турботливого ставлення та варіативності у наданні допомоги задля забезпечення повноцінного життя людини на етапі її похилого віку.

2. РОЛЬ МЕДІА У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

2.1. Соціальна робота з людьми похилого віку в аспекті соціальної комунікації.

Спілкування є важливою, навіть визначальною основою консолідації суспільства. Сама соціальність, отже природа людини, формується та зростає в комунікативних практиках буття соціуму. Усвідомлення змісту, цілей, проблем та прагнень власного життя, як і факту, й особливостей існування аналогічних орієнтирів у житті інших людей можливо лише через спілкування. У контексті досліджуваної проблеми – соціальної роботи із літніми людьми в умовах формування, плекання суспільної небайдужості, необхідно розглянути два засадничі питання.

По-перше, значний спектр соціально-культурних, психологічних й не виключаючи також і медичних проблем людей літнього віку, має своєю причиною самотність, як комунікативну ізолюваність. Кожна людина потребує «доброго слова» і прагне бути почутою. Що стосується людей, які прожили більшу частину свого життя в активній діяльності: роботі, сімейних клопотах, рішенні суспільно-важливих питань, то ситуація, в якій опиняється людина похилого віку, являє собою координальне переформатування життєвих спрямувань. Виникає вакуум, порожнеча: нажаль складається ситуація, яку можна описати наступним чином. Поспішати більше не потрібно, рідні і близькі самодостатні, життя втратило основні сенси і протікає за інерцією. Гірко, але описана ситуація є не найгіршою. Через велику кількість соціальних проблем нашого суспільства, а також через руйнування ціннісних орієнтирів взаємоповаги, любові тощо – літня людина опиняється в умовах, коли її оточення (якщо воно є) всіляко демонструє те, що вона зайва. Приділити увагу – поговорити, вислухати навіть рідну людину, яка більше не може жити у тому ж ритмі, стає чимось не суттєвим – ніби то можна обійтися і без цього.

По-друге, брак комунікації між поколіннями – це завжди створює блокаду соціальному прогресу, гармонійному розвитку різних напрямів. Щодо комунікативної відторгненості старшого покоління – це, на нашу думку, є прямою загрозою нівелювання спільного минулого, обезцінення життєвого досвіду, зневаги до досягнень поколінь, які крокують перед нами. Зрештою, ми забуваємо, що самі потребуємо у знаннях і мудрості старших людей не менше, ніж вони потребують у піклуванні й доброзичливості молоді. Для дітей, юнаків, представників середнього покоління літня людина може стати надійним оплотом радості сімейного спілкування, культури традиційних цінностей, джерелом іншого погляду на проблеми і негаразди, що здаються нездоланими. Отже, комунікація між поколіннями, піклування й усвідомлення цінності життя в тому числі і літньої людини є, на нашу думку, життєвою нормою, благом суспільства, що розбудовує спільне щасливе майбутнє.

Важливим об'єктивним фактором сьогодення є ті обставини, які безпосередньо пов'язані із способами і формами комунікації. Особливу роль у цьому процесі відіграють медіа як всеохоплюючі канали отримання інформації різними категоріями населення. Звернення до теоретичних засад соціальної комунікації надасть розуміння щодо можливостей і перспектив у соціальній роботі із літніми людьми. А головне – формування суспільної небайдужості до їхніх, отже – наших проблем.

Однією із визнаних концепцій, в яких досліджується розвиток суспільства, як системи комунікативних зв'язків та стратегій є праці Ніколаса Лумана, який займався вивченням цього питання у минулому столітті у Німеччині. Теорія, що запропонував Луман у праці «Суспільство суспільства» (2004) всебічно і ґрунтовно розповідає про виникнення Світового Товариства. Він наголошує, що від цього процесу залежить соціальний розвиток західної цивілізації.

Комунікацію Н. Луман аналізує у праці «Реальність мас-медіа» (2010). Науковець робить висновок, що життєвий світ – це підсистема суспільства, і тому він є фактором комунікації, так як саме процеси інформатизації змінюють

і соціальну систему, і підсистеми суспільства. Концепція комунікації, на думку Лумана (2010), є значущим фактором, вона осмислена з точки зору перетворень, що відбуваються в соціальному просторі сучасності. В той же час інформація не є стабільною, її переносять, трансформують суб'єкти комунікації, і вона являє собою скоріше подію, яка, актуалізуючись, втрачає характер інформації. Отже, хоча інформацію виробляє знання, її необхідно відрізняти від знання. Інтерес до інформації пов'язаний з прагненням до несподіваного. За Дзялошинським (2006), крім соціології, коло наукової проблематики, яку вивчає Н. Луман входять право, політика, релігія, мистецтво тощо. Це надає можливість вченому комплексно подивитися на питання, отже дослідник отримує підстави концептуалізувати сам теоретичний підхід. Автор класифікує етапи у розвитку системно-теоретичного підходу:

- домінуюча парадигма «частина - ціле», тобто розуміння того, що ціле перевищує арифметичну суму окремих частин, оскільки їхня з'єднаність у систему формує нові її (системи) властивості (Дюркгейм, 2019);
- основна парадигма «система - навколишнє середовище», тобто усвідомлення того, що система формується через відмежування від оточуючого середовища, отже зусилля вченого повинні бути направлені на взаємодію системи із середовищем (Парсонс, 2018);
- розвиток парадигми аутопойетичної («самореферентной») системи (Луман, 2004). Розкриваючи її особливості, дослідник орієнтувався на відкриття нейробіології (Матурана, Варела, 2001) й обґрунтовував аналогію властивостей живих організмів та специфіку сфери соціальних наук (Дзялошинський, 2006).

Згідно Луману (2010), соціальні системи являють собою осередки смислової комунікації, до того ж існує аутопойетис комунікації, отже вона самовідтворювана. Узагальнюючи, можна сказати, що розуміння автора сутності суспільства через комунікацію є баченням його (суспільства), як системи, що описує саму себе. Варто зазначити у цьому контексті, що

дослідник займається історичною семантикою європейського суспільства саме у зв'язку із зміною базових для різних періодів типів комунікації.

Таким чином, спираючись на погляди Н.Лумана, розмірковуючи про сучасне суспільство, яке історично (кінець XIX – початок XXI століть) склалося у визначальній ролі медіа технологій, важливо зазначити наступне. Комунікація у її загальносуспільному значенні формує соціальну систему, що включає у себе багато різноманітних структур. Потоки інформації розподіляються, перерозподіляються, трансформуються і забезпечують ту смислову реальність, яка наповнює орієнтирами наше життя. Отже, наша включеність у соціальну комунікацію, позиціонування, розкриття наших проблем через засоби масової інформації у значній мірі сьогодні обумовлює саму соціальність. Отже, ти є частиною суспільства, а воно не забуває про твоє існування саме через включення в інформаційне середовище. Ставлячи перед собою мету вивчення специфіки соціальної роботи із людьми похилого віку, необхідно, на нашу думку, приділити особливу увагу саме цьому питанню з точки зору тих комунікативних систем, які відповідають можливостям і способу життя осіб поважного віку.

Також, необхідно зупинитися на знаковій книзі, що важливо – докладній, різнобічній і легкій для сприйняття, роботі засновника теорії комунікації сучасного інформаційного суспільства Маршалла Маклюєна «Розуміння медіа: зовнішні розширення людини» (2003), яка побачила світ у 1964 році, в період створення комп'ютерів третього покоління (1959-1971 рр.). На той час найбільш значним світовим досягненням в області електронно-обчислювальної техніки була розробка американською компанією IBM комп'ютерної системи SABRE, що включає 360 об'єднаних в загальну мережу багатоцільових комп'ютерів, виконаних на транзисторній елементній базі. У Радянському Союзі до 1964 року в Інституті точної механіки та обчислювальної техніки Академії Наук СРСР під керівництвом академіка С. О. Лебедева була розроблена і пройшла міжвідомчі випробування перша вітчизняна електронно-обчислювальна машина «5Е92б», створена також повністю на

напівпровідниковій елементній базі (Іванов, 2002). Ця електронно-обчислювальна машина являла собою двопроцесорний комплекс із загальним полем оперативної пам'яті і швидкодією великого процесора 500 тис. операцій в секунду і малого - 37 тис. операцій в секунду. Як зазначає Іванов (2002) до винаходу персонального комп'ютера, створеного компанією IBM в 1981 році, залишалося близько двадцяти років, і чверть століття до дати офіційного народження Інтернету, коли в 1989 році Тім Бернес-Лі, консультант з програмного забезпечення Європейської ради з ядерних досліджень (CERN) у Женеві, створив перший в світі web-сервер http і перший гіпертекстовий web-браузер, відомий як WorldWideWeb. Так виникло відоме всім нинішнім користувачам всесвітньої мережі буквосполучення <http://www>. Неповні сорок років залишалося прожити світовій спільноті до офіційного оголошення про вступ до ери інформатизації. На жаль, ця праця встигла значно застаріти за багатьма пунктами. Шкода, що Маклюен не застав інтернет і смартфони - це напевно розширило б книгу, і структуризувало теорію гарячих і холодних медіа.

У введенні, Маклюен (2003) вказує на те, що один з редакторів книги зауважив: матеріал новий на 75 відсотків, тоді як книга, яка розраховує на успіх має містити не більше 10 відсотків новизни. Можливо, так що вже там, абсолютно точно, в 1964 році, книга дійсно містила в собі більше 10 відсотків нових ідей, проте до 2019 року, вона якось помітно історизувалася і, що називається, «остереотипілась». Безумовно, вираз «Глобальна село», сьогодні на неологізм не претендує, а радіо, кіно і телебачення вже давно позбулися ореолу наднових засобів комунікації, але це не знижує достоїнств дослідження проведеного Маклюеном. Найяскравіше це проявляється в основних концептах книги: бесписьменної і писемної культури, візуальних та усних способів комунікації, механічної системи і електричної, Америки – Англії і Європи, замикання і розмикання тощо. Маклюен так чітко все розкладає на два етапи, і якось пасує перед третьою сходинкою розвитку медіа, яка могла б забезпечити актуальність книги в майбутньому, оскільки саме за це майбутнє і відповідає.

Книга, безумовно, буде в нагоді всім, хто цікавиться засобами комунікації і ступенем їх впливу на розширення (медіа) людини зовні.

Що ж вважати передбаченням великого «пророка з Торонто», як нарекли Маклюєна прихильники його теорії? Інтуїтивні міркування або здогади мудрої людини? Або наше розуміння того, що «пророк» зовсім не мав на увазі, чи, принаймні, не міг знати стосовно до наших умов, до майбутнього? А, може бути, він виступає джерелом істин, справедливих в усі віки, тільки в різний час їм надане різне тлумачення? Як би там не було, ідеї Маршалла Маклюєна (2003), що стосуються «епохи інформації и програмной продукции» (с. 268), або, як ми її зараз називаємо – епохи інформатизації – позначені в книзі досить чітко. Це дозволяє зробити їх короткий огляд і назвати, повторюючи метафоричний стиль самого автора, посланнями в ХХІ століття. До появи цієї книги вважалося, що рівень розвитку суспільства і виробничих відносин зокрема, цілком визначається рівнем розвитку продуктивних сил. Саме Маклюєн (2003) вперше заговорив про вплив на всі процеси, що протікають в суспільстві, характер засобів комунікації і ступень їх розвитку: «спроба зрозуміти багато засобів комунікації, конфлікти, з яких вони походять, і навіть ще більш масштабні конфлікти, які ними породжуються, дає обіцянку послабити ці конфлікти за рахунок зростання людської автономії» (с. 61).

Основна ідея книги - пошук відповіді на питання, як досягти гармонії між людиною і засобами комунікації і за рахунок цього - стабільності в суспільстві і гармонії людини. У роботі вивчаються автором нові орієнтири розширених можливостей – медіа в наших технологіях, тобто вчений шукає в кожній з них принцип зрозумілості. Ця думка стиснута автором до фрази «... політика і історія повинні бути переведені в форму «конкретизації людського братства» (Маклюєн, 2003, с. 397).

Маклюєн (2003), наводячи цитату з висловлювання Папи Пія XII від 17 лютого 1950 року про те, що «майбутнє сучасного суспільства і стабільність його внутрішнього життя залежать значною мірою від збереження рівноваги між міццю технічних засобів комунікації і здатністю людини до індивідуальної

реакції» (с. 25), підкреслював важливість продовження досліджень в цьому напрямку. Соціальні форми організації суспільства залежать від ресурсів цього суспільства: людських, матеріальних і технологічних. Стабільність в суспільстві досягається розвитком усіх без винятку джерел, в тому числі засобів комунікації, оскільки вони, будучи розширенням людських почуттів, або інакше, його (суспільства) психологічного «я», «конфігурують», за висловом Маклюена (2003), його свідомість і досвід. Вплив засобів комунікації на людину і суспільство складається в створенні особливої нової атмосфери життя людини, еволюція якої зазнає кілька стадій. Вона спочатку доводить людину до заціпеніння, потім проводить через усвідомлення відповідальності за свої дії, можливість реалізації яких вона отримала з набуттям нових технологій, і, врешті-решт, людина починає працювати над досягненням балансу, набуттям пропорцій між силою технологій і своїми «розширеними» можливостями. Саме такий хід еволюції взаємин людини і технологій, як він вважав, приводить до гармонії у суспільстві.

Маклюен (2003) неодноразово наголошував на необхідності вивчення засобів комунікації за допомогою новітнього підходу, тобто їх (засоби комунікації) автор розглядає не тільки через зміст, але також й сам засіб (канал, пристрій тощо) комунікації і ту культурну матрицю, в якій цей конкретний засіб функціонує. У культурі він бачив джерело вирішення конфліктів, викликаних засиллям технологій, тому зауважував, що бажання знайти точку опори у власній культурі і є можливістю прийняття відстороненої позиції по відношенню до тиску, який чинить на людство будь-яка технічна форма людського самовираження.

Заклик спиратися на культуру, тобто на непорушне, «інваріантне» в історії будь-якого народу – при вивченні швидко-мінливих технологій робить Маклюена самим гуманістичним «технократом» нашого часу. А ідеї, що визначають мету вивчення засобів комунікації (для досягнення гармонії в суспільстві) і умови цього вивчення (культурно-історичний контекст), зводять Маклюена в розряд наших найсучасніших сучасників.

Зараз, в епоху становлення інформаційного суспільства принципи його формування та розвитку знаходяться в полі уваги філософів, істориків, соціологів, політиків і вимагають спільних зусиль усієї світової спільноти, які, усвідомлюючи необхідність створення взаємовідносин нового типу в новій реальності, оголосили це завдання глобальним завданням нового тисячоліття. На Всесвітній зустрічі на вищому рівні з питань інформатизації суспільства в Женеві була прийнята Декларація принципів "Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті" (2003). В цьому документі основна увага приділена вирішенню гуманітарних завдань розвитку інформаційного суспільства, покликаною забезпечити сталий розвиток країн світу в усіх сферах діяльності. На нашу думку, концепція Маклюєна, яку автор розробив більше сорока років тому, має на меті підготовку та входження суспільства саме у такий етап розвитку.

Маклюєн у першому розділі «Засіб комунікації є повідомлення» (2003), що носить «інсталяційний» характер викладає свою філософську концепцію, яка базується на переконанні в необхідності вивчити «повідомлення», що посиляється на засоби комунікації. Мета цього вивчення – більш детальне розуміння засобів комунікації, бо тільки це може привести нас до осмислення того, куди рухається суспільство. Назва цієї глави «Засіб комунікації є повідомлення» відображає точку зору Маклюєна на важливість і цінність комунікації як для окремої людини, так і для всього людського суспільства. Однак, вживаючи слово *message* з певним артиклем і з великої літери *the Message* (а не *a message*), вчений підкреслює, що це не просто повідомлення, а якесь особливе, унікальне послання, основна ідея, місія, доручення, як засіб комунікації, що доносить до людини сенс завдяки своїм особливим характеристикам. На думку Маклюєна (2003) засоби комунікації впливають на суспільство не змістом повідомлень, переданих за допомогою цих засобів, а своїми характеристиками, які змінюються з розвитком технологій. Це є ключовим положенням теорії комунікації Маклюєна: кожен знову народжений

засіб комунікації, надаючи людині додаткові можливості, «розширюючи зовні» його органи чуття, є продовженням людини, його нервової системи.

Маклюен (2003) поділяє всі засоби комунікації на три види - домеханічні, механічні та електричні. Відповідно до кожного виду засобу комунікації він виділяє епоху, де спостерігається верховенство саме цього засобу. Причому останній набір засобів (телефон, телеграф, радіо, кінематограф, телебачення та автоматизація) формує електричну епоху, яку він називає також електронною, або епохою освітлення. В цій останній епосі Маклюен (2003) звертає особливу увагу на світло як «вид енергії або сили, тотожний інформації та знанням» (с. 403). І далі: «електрика є чиста інформація, яка в реальній практиці висвітлює все, до чого б вона не торкалася» (Маклюен, 2003, с. 404). Електрика, світло як джерело чистої інформації визначає характеристики всіх наступних засобів комунікації.

Філософ називав епоху, в яку він писав свою відому книгу, епохою телебачення, саме тоді, як пріоритетним засобом комунікації в 60-і роки ХХ століття зовсім справедливо вважається телебачення і створена ним «глобальна мережа людської взаємодії» (Маклюен, 2003, с. 400). А ось зароджувавшийся тоді ще зовсім новий засіб комунікації – комп'ютер як компонент ще більш глобальної мережі, Маклюен (2003) описував дуже обережно, хоча багато його думок відносного майбутнього періоду «електричної епохи» сформульовані дуже виразно і опинилися в тій чи іншій мірі пророчими. Роблячи в другій частині книги історичний огляд засобів комунікації (глави з 8 до 33), вчений закінчує свій опис лише телебаченням (Маклюен, 2003).

Несподівано злободенними виглядають ствердження вченого про хворобливу залежність людини від засобів комунікації: «... кожен засіб комунікації має здатність нав'язувати надмірно довірливим свої припущення» (Маклюен, 2003, с. 18). Цю пристрасть Маклюен називає «нарцисстичним трансом» або «оціпенінням», в яке може впасти людина при сприйнятті дійсності за допомогою ледь не безмежних (принаймні на той момент безпрецедентних) можливостей своїх органів почуттів, «розширених зовні»

новими засобами комунікації. Він каже про заціпеніння як про нез'ясовне явище, «яке викликається кожним новим розширенням в особистості і суспільстві» (Маклюен, 2003, с. 8) і про необхідність подолати цей стан. Коли ще не могли існувати такі психічні захворювання, викликані відходом, зануренням у віртуальний світ, як інтернет-залежність або комп'ютерна ігроманія, в прикладах впливу на психіку людини більш ранніх і простих візуальних засобів комунікації - кінематографа або телебачення - Маклюеном вдалося побачити загрозу молодому поколінню:

Молоді люди, які пережили перші телевізійні десятиліття, природним чином ввібрали в себе нестримну пристрасть до глибокого залучення, що змушує всі віддалені візуалізовані цілі звичайної культури здаватися нам не тільки нереальними, але і нерелевантними, і не просто нерелевантними, а млявими (Маклюен, 2003, с. 385).

Ця загроза, ховаючись у нескінченному відеоряді відірваних від реальності імен образів, безмірно множиться з ускладненням технологій і відповідним «охолодженням» засобів комунікації, які потребують все більшого залучення інтелекту і психіки людини при їх використанні. Пояснення цьому явищу дається у другому розділі книги Маклюена «Понимание Медиа: Внешние расширения человека» (2003), названої «Горячие и холодные способы коммуникации». Феномен телебачення, самого «холодного» засобу комунікації за часів Маклюена, пояснюється їм дуже просто: «Гарячі засоби характеризуються ... низьким ступенем участі аудиторії, а холодні - високим ступенем її участі» (*Понимание Медиа: Внешние расширения человека*, 2003, с. 27). За Маклюеном (2003) виходить, що чим «холодніше» засіб комунікації, тим більшу загрозу для впадання людини в «нарцисстичний транс» воно собою являє, оскільки передбачає більш високу ступінь залученості, захваченості всіх рівнів інтелекту і психіки людини.

Яким же засобом комунікації – гарячим або холодним, є сучасний комп'ютер? У контексті нашого дослідження важливо з'ясувати, яку ступінь

залученості користувача він передбачає. Це засіб комунікації за рахунок своїх мультимедійних, інтерактивних властивостей володіє досить протяжним діапазоном температур, що впливають на різні почуття, рівні психіки і інтелектуальні характеристики людини. У самій «холодній» частині спектра «робочого діапазону» комп'ютера знаходяться віртуальні світи і середовища, комп'ютерні ігри та Інтернет, оскільки саме ці види діяльності вимагають від користувача самого безпосереднього відгуку, участі та буквально затягують його в свої безодні. Більш «гарячі» області припускають меншу залученість людини, особливо на рівні його нервової системи і психіки, тим більше, що «з'явилася можливість програмувати такі пропорції між почуттями, які наближаються до стану свідомості» (Маклюен, 2003, с. 73). Цим міркуванням Маклюен підкреслює відмінність між залученням психіки і залученням інтелекту людини в «температурні» галузі засобів комунікації: чим більше задіяно свідомість людини при його «спілкуванні» через засоби комунікації, тим менше для нього ймовірність впасти у заціпеніння від «розширених ззовні» можливостей.

Небезпека впадання в «нарцисстичний транс» посилюється ще одним явищем, про яке попереджав Маклюен: «... кошти комунікації, або розширення людини, є силами, що діють «раптово», а не «продумано» (*Понимание Медиа: Внешние расширения человека*, 2003, с. 58). Їхній несподіваний наступ спочатку не зустрічає активної протидії людини, що знаходиться в стані заціпеніння. Пам'ятаючи ці застереження Маклюена, ми повинні розуміти, що найбільш слабкою ланкою в історії становлення засобів комунікації завжди залишалася людина і, отримавши нові технічні можливості, від них же перша і постраждала – на рівні нервової системи, психіки, інтелекту – усього життя. Однак порятунок приходить несподівано і полягає він в процесі, який Маклюен назвав гібридним змішанням – зустріччю двох засобів комунікації, що дають народження нової форми, «і це вириває нас з обіймів Нарциса-наркозу. Момент зустрічі засобів комунікації - це момент свободи і визволення з буденного

трансу і заціпеніння, які були нав'язані цими засобами нашим органам почуттів» (Маклюен, 2003, с. 67).

Маклюен називав комп'ютерний період електричної епохи «Епохою Інформації та програмної продукції» (*Понимание Медиа: Внешние расширения человека*, 2003, с. 45], може бути, що й не вкладаючи в ці слова сучасні нам поняття, однак відзначаючи зростання ролі інтелектуальної складової в житті суспільства: «У міру зростання рівня циркуляції електричної інформації чи не кожен тип сировини зможе обслуговувати будь-яку потребу або функцію, все більше втягуючи інтелектуала в таку роль, як соціальне врядування та розвиток виробництва» (Маклюен, 2003, с. 67).

Передбачення Маклюена, що розглядав комп'ютер як інтелектуальний засіб комунікації, здатний вплинути на свідомість людини, вперше з'явилося в середині 60-х років на сторінках його книги. У всякому разі, таке очікування використання комп'ютера було характерним на першому етапі «заціпеніння» людства від сили нових технологій: «Будь-який процес, наближаючись до миттєвого взаємозв'язку тотального поля, прагне вийти на рівень усвідомленого розуміння, внаслідок чого виникає ілюзія, що комп'ютери «мислять» (Маклюен, 2003, с. 251).. Насправді вони в даний час спеціалізовані, і їм ще бракує (сподіваємося, що це триватиме довго) того повного процесу взаємодії, яким створюється свідомість. Очевидно, їх можна змусити симулювати процес свідомості так само, як нині починають симулювати стан нашої центральної нервової системи електричні глобальні мережі. Однак свідомим був би «... тільки той комп'ютер, який служив би таким же розширенням нашої свідомості, яким є телескоп для наших очей...» (Маклюен, 2003, с. 404). Комп'ютерну епоху Маклюен назвав фінальною стадією розширення людини ззовні, стадією

технологічної симуляції свідомості, коли творчий процес пізнання буде колективно і корпоративно розширено до масштабів всього людського суспільства приблизно так само, як раніше завдяки різним засобам комунікації були розширені ззовні наші почуття і наші нерви (Маклюен, 2003, с. 5).

Отже вчений підкреслює різницю між колишніми засобами комунікації та інтелектуальним засобом, комп'ютером, яка полягає в тому, що створювані ним розширення людини зачіпають вже не почуття і нерви, а свідомість людини, його інтелект. І це «втягує нас у життя всього людства і вживляє в нас увесь людський рід, ми змушені глибоко брати участь в наслідках кожної своєї дії» (Маклюен, 2003, с. 67).

Це міркування, застереження Маклюена стосується відповідальності людини за свої дії в інформаційному суспільстві. Вчений зазначає, що головною особливістю електронної епохи (він називає її електричною) є те, що вона створює глобальну мережу, багато в чому схожу за своїм характером на центральну нервову систему людини. Ця мережа конструює єдине «поле досвіду» (Маклюен, 2003, с. 400), створюючи таким чином «колективну свідомість», що в сучасному розумінні означає особливу форму інтелекту, властиву групі з колективним досвідом і талантами, з колективним навчанням, з співпрацею, з колективною пам'яттю.

В епоху телефону, радіо, телебачення засоби комунікації не могли виступати об'єднуючою силою, яку вони здобули у теперішньому столітті глобальної комунікації, побудованої на основі цифрових технологій. Коли швидкість доступу до інформаційних ресурсів у будь-якій точці земної кулі з будь-якої іншої точки, включених в глобальну комп'ютерну мережу, стала залежати лише від наявності технічних засобів і доброї волі користувача, світ дійсно перетворився в єдиний інформаційний простір.

Такими ключовими для сучасної людини поняттями, як «глобальна мережа», «глобальне село», «колективна свідомість», ми зобов'язані Маршаллу Маклюену, який написав про них задовго до народження інтернету, інформаційного суспільства та епохи глобальної комунікації. У своїх дослідженнях він накреслив шляхи подальшого розвитку засобів комунікації, застеріг нас від можливих помилок при «спілкуванні» з ними, подарував масу ідей, які при розумній реалізації допоможуть людині досягти гармонії з титаном, народженим сучасними технологіями, - інформаційним суспільством.

Тільки переживши самотійно, «своєю шкірою», тяжкість сили і слабкості нових технологій, вийшовши із заціпеніння і отримавши від них продовження наших органів почуттів і нашої свідомості, ми, подібно Маклюєну, можемо вигукнути: «В електричну епоху ми як свою шкіру носимо на собі все людство»! (Маклюєн, 2003, с. 57].

2.2. Вітчизняний та зарубіжний досвід демонстрації місії соціального працівника через соціальний телевізійний подукт.

Труднощі теперішнього часу нашої держави і суспільства ставлять питання про необхідність актуалізації внутрішніх ресурсів. Одним із головних, на нашу думку, є соціокультурний ресурс «третього віку». Однак на загальнодержавному рівні ми поки його не бачимо, а можливості і переваги цього віку лежать на поверхні – це досвід і вільний час. Ресурс старшого покоління пропонується використовувати вкрай не розумно: є вільний час, отже «займайтеся собою», є досвід – «допомагайте сім'ї». Така модель старіння могла б припасти до смаку великій кількості старіючих українців, однак слід визнати її утопізм в силу скромної економічної забезпеченості та інших пріоритетів наших пенсіонерів. Виховання онуків, допомога сім'ї і дітям, виконання домашньої роботи – це, звичайно, важлива складова повсякденності і така модель старіння також має своїх прихильників, особливо серед жінок, в силу специфіки «жіночої» місії. Однак у цілому очікування суспільства входять у протиріччя з очікуваннями його членів, що йдуть на пенсію. Разом з тим є надія, що «в найближчій перспективі інформаційний ресурс і особливо його носії – кваліфіковані й активні люди будуть предметом все зростаючого інтересу з боку влади і бізнесу» (Костира, 2013, с.297). В цьому випадку люди старшого покоління отримують перспективу бути затребуваними, в силу свого досвіду і кваліфікації.

Разом з тим багато чого залежить від самих людей похилого віку – бажано, щоб вони своєчасно реагували на зміни зовнішнього середовища і змінювалися самі. Ці зміни торкнуться фізіологічних, ціннісних, мотиваційних

та інших сфер життєдіяльності. Збільшені можливості самореалізації в найближчому майбутньому дозволять істотно зблизити бажане з дійсністю. Це, в кінцевому підсумку, приведе до задоволення своїм життям.

В українському суспільстві неминуче набиратиме обертів формат активної мобільної старості, що вже зараз вимагає підтримки і популяризації позитивної моделі старіння з боку держави і ЗМІ. Більш того, створення і вдосконалення технологій масових комунікацій, що просувають ідеї життєлюбства й оптимізму, зокрема життєрадісного самопочуття, могло б сприяти прогресу особистого та суспільного життя. Особливо це актуально для старіючої людини.

Кожен вік має свої особливості і проблеми, які вимагають певних соціокультурних та психолого-медичних рішень. Можливо, одним із шляхів профілактики соціального виключення людей похилого віку стане реалізація життєвої активності в літньому віці. Її можна розуміти як переважно фізичну активність, також і можливе збереження соціальних зв'язків і участь в суспільному житті.

Рух до нового типу життєдіяльності в літньому віці - «активної старості», передбачає: формування моделі здорового способу життя літньої людини; мотивацію пенсіонерів до суспільно корисної діяльності через «викуп» у них частини вільного часу; вдосконалення державних і громадських інститутів. Використовуючи слово «викуп» ми насамперед маємо на увазі соціальне значення та цінність для суспільства того духовного, інтелектуального ресурсу – символічного капіталу, яким володія людина літнього віку. Знецінення цього у суспільній свідомості сьогодні є вже неприпустимим.

Телебачення є особливим засобом масової комунікації, який надає комплексну дію на всі органи чуття і створює" ефект особистого спілкування. Воно дає змогу здійснювати ілюзію контакту і швидкого зворотнього зв'язку. Воно впливає оперативно, образно, створюючи «ефект присутності». Телебачення є основним фактором формування практичного соціального знання і допомагає вирішувати проблему ідентичності. Телебачення здатне

охопити найбільш широкі верстви населення, навіть ті, які залишаються за межами впливу інших засобів масової комунікації. На сьогоднішній день стало досить популярним трактування в телевізійному ефірі проблем соціальної сфери, які раніше були не дуже популярні у ЗМІ, і, навіть, маргінальні у публічній дискусії. Це призводить до покращення ставлення суспільства до цих проблем. Так, питання прав і свобод громадян, соціальна нерівність, проблеми дитинства та материнства, зміна моральних орієнтирів, що піднімаються в ефірах телеканалів, не залишають байдужими суспільство. Проте дуже важливо, яким чином телебачення формує небайдужість до проблем соціального спрямування, які методи впливу використовує і, що дуже важливо – наскільки телевізійне трактування відповідає реальності.

Сучасні тенденції соціальної журналістики потребують визначення поняття «соціальна журналістика». У зв'язку з тим, що журналістика як вид професійної діяльності неодмінно є соціальною, можна зробити висновок, що саме вона і є медійним ресурсом соціальної сфери.

Але, на жаль, зараз в Україні соціальна журналістика сприймається у більш вузькому сенсі – як журналістика, основну тематику якої складають гострі соціальні проблеми українського суспільства. Частині з цих матеріалів приділяється безпосереднє завдання – притягнути до певної проблеми увагу державних органів, що відповідають за рішення, наприклад, у сфері підтримки знедолених громадян.

Проте мета соціальної журналістики не лише піднімати соціальні проблеми і залучати до них увагу, але й сприяти їх вирішенню, тобто бути результативною. Тому соціальний журналіст повинен бути зацікавленим учасником і спільно з аудиторією шукати рішення складних життєвих проблем. Аналізуючи соціальну журналістику як область діяльності, яка привертає увагу до соціальних проблем, що стосуються певної людини, соціальної групи, усього українського суспільства та приймає участь у пошуку їх рішення, треба сприймати соціальну журналістику не лише як тематичний напрям, але й як особливу професійну ідеологію, яка утворилася на перетині журналістики та

соціальної роботи. Саме у такому поєднанні соціальна журналістика зможе допомогти у розв'язанні проблем самозбереження суспільства.

Хочу звернути увагу, що сучасне телебачення не повною мірою використовує соціальну журналістику, як спосіб реально вирішувати соціальні проблеми в Україні, проте посилення ролі соціальної журналістики безпосередньо залежить від рівня розвитку громадянського суспільства.

В Україні підвищується інтерес до цієї проблеми, що зумовлено наступним: на тлі загальносвітових тенденцій інтересу до життя людей, в нашій країні багато соціальних проблем не вирішено і в деяких випадках вони навіть посилюються в умовах економічної, політичної і духовної кризи. Зокрема через зазначене і з'являються нові соціальні теми у ЗМІ, в тому числі і на телебаченні.

Підвищення ролі соціальної журналістики безпосередньо пов'язане із запитом з боку суспільства, влади і професійної підготовленості самих журналістів.

На розвиток соціальної журналістики у чималій мірі впливає розвиток самого телебачення, як каналу комунікації, в тому числі і в інтернеті. Телебачення – це безперервний потік контенту, об'єднаний одним стилем або однією командою, а як він розповсюджується, через які гаджети: інтернет або за допомогою дроту немає різниці. А ось канали як контентний потік, який створюють певні люди, що відповідають за якість і стиль, нікуди не дінуться, бо аудиторія все одно хоче відчувати колективні переживання. Вже зараз у всіх основних телеканалів є свої сайти.

Тенденція останнього часу – стрімкий розвиток YouTube. Телевізійні канали прагнуть розміщуватися там теж. Таким чином, ми робимо висновок, що наявні на традиційному телебаченні можливості для розвитку соціальної журналістики не використовуються в достатній мірі. Поява великої кількості каналів комунікації з візуальною складовою, використанням контенту, створеного користувачами, значно розширюють можливості для соціальної

журналістики. Посиленню позицій соціальної журналістики буде сприяти процес формування громадянського суспільства в Україні.

Незважаючи на очевидні тенденції до розважальних програм, сучасне телебачення виступає потужним ресурсом соціальної сфери, не тільки зберігаючи традиції вітчизняної журналітики, але й розробляючи нові професійні підходи в роботі з соціальною проблематикою, що направлені на позитивну соціальну дію. Соціальна журналістика, що сформувалася на початку XXI сторіччя як професійна ідеологія, знаходиться в центрі уваги проблем самозбереження суспільства та позитивно впливає на такі процеси, як інтеграція його конструктивних сил. Традиції і новаторство у висвітленні соціальних проблем на телеекрані успішно поєднуються для їхнього вирішення по відношенню до різних незахищених верст населення. Це зокрема такі формати, дискусії, новини, як то:

- соціальна подія в теленовинах;
- дитина, як соціальний суб'єкт в програмах телебачення;
- освітлення проблем літніх людей на телеекрані;
- молодь і літні люди в аспекті соціальної стереотипізації;
- телебачення про здоровий спосіб життя – приклади та подання корисної інформації;
- телебачення про проблеми української охорони здоров'я;
- людина в складній життєвій ситуації як соціальний суб'єкт на телеекрані;
- профілактична інформація у програмах телебачення;
- алгоритм «загроза» у телематеріалах соціальної проблематики;
- підготовка та реалізація соціального проекту;
- телевізійні консультації соціальних працівників – можливості та реальна практика;
- соціальні теми в програмах телебачення – поради, консультації, експертизи, акції;
- висвітлення роботи державних органів і громадських організацій, що надають соціальну допомогу населенню;

- чинник телебачення в ситуаціях соціального конфлікту;
- нові технології соціальної журналістики;
- психологічна допомога в телевізійних програмах – професійні та етичні аспекти.

Сьогодні в українському телевізійному ефірі існують потужні тенденції в освітленні на телеекрані соціальних аспектів сучасної політики, проблем соціальної сфери та соціально незахищених верств населення. Це призводить до реальної допомоги людям, що опинилися в складній життєвій ситуації. Але на жаль, це окремі нечасті випадки. Тому маємо потребу у підвищенні сучасного впливу та потенційних можливостей телебачення в наданні допомоги людям, що її потребують.

Новітні технології сприяють просуванню тележурналістики в інтернеті, соціальних мережах, розширяючи комунікативні ресурси і можливості соціальної дії. Ми спостерігаємо, що знижується рівень інтересу українців безпосередньо до телебачення. Так, стрімко зменшується кількість людей, які дізнаються новини за допомогою телебачення, знижується довіра українців до телебачення. Але зростає частка тих, хто отримує інформацію з новинних сайтів інтернета, соціальних мереж, блогів, форумів. При цьому інтерес громадян до соціальної проблематики залишається стабільним і навіть зростає. Сьогодні соціальна тематика знаходиться на третьому місці після новин внутрішньої політики і міжнародних відносин.

Сучасна соціальна тележурналістика своїм корінням сягає в знану у радянські часи суспільно значиму передачу «Від щирого серця» з Валентиною Леонтьєвою (1972-1985 рр.), яка яскраво продемонструвала соціальну взаємодію телебачення із суспільством. Потім вже у період перебудови на вітчизняному телебаченні з'явився такий жанр, як телемарафон. Телемарафони відрізнялися великою тривалістю, проходили обов'язково у прямому ефірі і носили благодійний характер, наприклад, 24-годинні марафони «Дитячий» і «Чорнобиль» (1990, 1991 рр.).

Оскільки наша професійна діяльність більше ніж двох десятиліть безпосередньо пов'язана із українським телебаченням, ми можемо зробити певні узагальнення, зокрема використовуючи метод включеного спостереження. Проаналізувавши 28-річний ефір каналу UA:Перший, який є загальнонаціональним українським суспільним телеканалом у складі Національної суспільної телерадіокомпанії України ми дійшли висновку, що можливості телебачення в недостатньому ступені використані для відображення соціальної тематики.

Проте, важливо також підкреслити й наступне. Телебачення незалежної України не стоїть осторонь питань життя людей похилого віку. Так, восени 1988 року з'явилась програма для літніх людей, яка стала «довгожителем», рекордсменом за тривалістю життя на українському телебаченні. Матір'ю програми можна вважати автора ідеї та концепції, кандидата філологічних наук, доцента факультету журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Тамару Щербатюк. Саме Тамара Володимірівна і стала незмінною ведучою програми. З самого початку і до травня 2015, коли пішла з життя ця особистість, у центрі уваги програми – долі людські, сповіді, спогади. "Надвечір'я" створює атмосферу взаємоповаги, щирої комунікації із кожним глядачем, радісні зустрічі, душевні розмови. Програма «Надвечір'я» бажаний гість у домі українського глядача більше 26 років. Гордість проекту "Надвечір'я" – те, що багато глядачів з перших років існування програми й до сьогодні є її друзями. Протягом всіх років співтворцями "Надвечір'я" були поети, співаки, письменники – Мар'ян Гаденко, Ганна Чубач, Микола Луків, Андрій Демиденко, Григорій Чапкіс, Олександр Василенко, Іван Попович, Надія Шестак, гурти "Гетьман", "Кобза", "Чумаки", хор "Гомін", циганський театр "Романс" Ігоря Крикунова.

Також багато років у "Надвечір'ї" були представлені програми "Милосердя". Група творців згуртувала навколо проекту Будинки-інтернати по різних куточках України. Лунали розповіді про трагічні долі батьків, яких кинули на призволяще діти. Зазвичай запрошували взяти участь у передачі

народні пісенні колективи, які супроводжували піснями розповіді про себе, родину, місцевість звідки вони, де народилися тощо. Популярними були також конкурси "Доле моя, доле". "Незабутня любов", "Бабуся, дідусь і я", "Роде наш красний" та інші. З ініціативи представників широкої аудиторії передачі близько, як у 80 містах і селах України було створено клуби та проекти "Надвечір'я".

Напочатку цієї програми в ефір виходив свого роду додаток "Віч-на-віч" – зустрічі з відатними діячами культури: Євгенією Мірошниченко, Ніною Матвієнко, Діаною Петриненко, Анатолієм Солов'яненком із запрошенням членів їхніх родин. І навіть через десятиріччя, використовуючи вже архівні кадри цих програм, знову зустрічалися з родинами Матвієнків та Петриненків.

В останні роки "Надвечір'я" змінило формат – ведуча запрошувала глядачів у театр, який мав, і сцену, і глядацьку залу. Там був екран, на якому з'являлися відзняті сюжети, був рояль, за яким піаніст допомагав облаштувати доброзичливу атмосферу. Глядацька аудиторія, присутня на програмі, не залишалася осторонь, а люди ставали справжніми співучасниками, які разом із усіма співають, жваво обговорюють різні питання і також діляться спогадами свого життя.

Запрошеними у програму "Надвечір'я" завжди були відомі діячі вітчизняної культури, які ділилися спогадами про минуле і власним баченням сьогодення – Павло Муравський, Дмитро Гнатюк, Євген Сверстюк, Раїса Іванченко, Ольга Богомолець, Борис Олійник, Іван Драч, Дмитро Павличко, Семен Глузман, Рауль Чілачава та багато інших творчих особистостей. Проводилися вечори пам'яті Дмитра Луцка, Раїси Кириченко, Олександра Білаша.

Шанували у передачі "Надвечір'ї" і подружжя, які відсвяткували срібний та, навіть, золотий ювілей. І що важливо, – як й у житті, у телевізійних зустрічах завжди поряд з людьми поважного віку була молодь - їх діти та онуки.

Глядачі не залишалися осторонь й монологів ведучої, реальних історій, в яких піднімалися різні болісні та радісні проблеми – стосунки у сім'ї, одруження після 60-ти, самотня старість тощо.

Тривалий проміжок часу екранного щасливого існування – тисячі годин ефіру, велика кількість міст і сел України, неймовірне число зустрічей, нових людей, їхніх справжніх емоцій. Все це неможливо порахувати і довести значення цієї програми виключно цифрами статистики. Отже, найголовніше полягає у тому, що "Надвечір'я" була єдиною програмою для літніх людей у телевізійному просторі України.

Екранне життя проекту «Надвечір'я» продовжила програма «Надвечір'я. Долі». Після смерті телеведучої Тамари Володимирівни Щербатюк було прийнято рішення залишити бренд програми і тільки дещо змінити назву. Ведучим «Надвечір'я. Долі» став частий гість програми «Надвечір'я» український композитор-пісняр, народний артист України Мар'ян Гаденко. Передача твкож була цікава широкій аудиторії, проте головними глядачами залишалися прихильники «Надвечір'я» - літні люди. Програма розповідала про життя переважно в "надвечір'ї", коли людина ще залишається енергійною, але суспільство запропонувало їй вийти із активного ритму життя на пенсію. Телевізійна програма носила характер цікавої бесіди ведучого з гостями. Ведучому програми Мар'яну Гаденко - людині з багатим життєвим досвідом, віртуозно вдавалося підтримувати настрій програми за допомогою неупереджених запитань та вмінню слухати гостя. Герої передачі щедро ділилися своїми життєвими секретами, вони активні, у них багато планів, отже вони розуміли, чого хочуть від життя.

Родзинкою програми було вміння ведучого не зачіпати політичних питань, але в той же час і не стояти осторонь актуальних проблем суспільства. І головне – тематика, атмосфера, контекст кожної передачі був життєдайним. Герої зазвичай випромінювали добро, радість буття, хоч на їхньому шляху може й випадало чимало випробувань.

Час минає, змінюються погляди, себто оновився і формат стосунків телебачення з літніми глядачами. На зміну програмі «Надвечір'я. Долі» пройшов соціально-розважальний проект "По обіді шоу". Він також розрахован на аудиторію «кому за....» і об'єднував активних, енергійних, проте скептично налаштованих учасників довкола форматів співпраці та взаємодопомоги. Відома українська акторка театру та кіно Римма Зюбіна допомагала гостям "По обіді шоу" знайти компроміс у непростих питаннях. Зіркові гості програми ділилися власним досвідом, щиро і без прикрас розповідали, з якими складнощами вони стикалися на шляху вирішення проблем, та як це вплинуло на їхнє подальше життя. Ведучій такої програми необхідно було знати основи психології задля того, щоб на знімальному майданчику розкривати героїв і не залишати байдужими глядачів, які спостерігали за емоціями учасників по інший бік екрану. До телевізійної дискусії залучали і глядачів у студії – кожен мав можливість розповісти власну історію та взяти участь в обговоренні. Завдяки різноманіттю поглядів та досвідів телеглядачі мали змогу почути різні думки стосовно певної проблеми і потім самостійно робити висновки. Так, "По обіді шоу» був якісним соціальним проектом, де обговорювалися цікаві й важливі для суспільства теми, які розкривалися на конкретних людських історіях. Головне, що акцент проекту мав оптимистичний характер, і люди, що дивилися програму ставали більш схильними до змін та намагалися знайти способи самореалізації.

Враховуючи, що ми орієнтуємося на людей, які більшість життя дивилися радянське телебачення, ми не можемо не проаналізувати сучасний стан соціальних програм на телебаченні Росії.

«Жди меня» є передачею, яка протягом 19 років регулярно один раз на тиждень розповідає людські історії. Пошуковий соціальний телепроект «Жди меня» фактично являє собою народну службу пошуку людей, на сайті проекту розміщено понад 2,6 млн заявок. За весь час існування проекту знайдено більше 200 тисяч людей. Програма «Жди меня» виходить в міжнародному форматі, проводяться телемости з країнами ближнього і далекого зарубіжжя. У

спеціальних студіях збираються люди, які хочуть розповісти про тих, кого вони шукають. З редакцією співпрацюють понад 500 добровільних помічників з Росії, СНД і країн далекого зарубіжжя. Програма багато років плідно працює з Департаментом карного розшуку МВС РФ. За цей час зініціали кілька пар ведучих, як правило, це популярні російські актори.

Інші ж соціально орієнтовані програми засновані на життєвих історіях своїх персонажів, можливо, теж вирішують конкретні проблеми (в тому випадку, коли це не постановочне шоу), проте їх в першу чергу слід віднести до жанру розважальних передач. Також успішно реалізуються благодійні проекти соціальної спрямованості, наприклад благодійні марафони «Всім світом», акція «Стань першим» та інші. Зараз канал співпрацює з Русфонд і проводить акцію з організації допомоги хворим дітям в ефірі програми «Час», підтримує акцію «Стоп ВІЛ/СНІД».

В даний час, подібно до того, як на всіх рівнях суспільства (влада, суспільство, людина) існує потреба у вирішенні проблем соціальної сфери, так і на всіх інформаційних рівнях телевізійного контенту, визначається стійка тенденція до інформації не позитивного характеру. Влада схильна демонструвати власні зусилля і результати цих зусиль, що підтверджує повернення у сюжети соціальної тематики у новинах алгоритму "галузь", який характеризує телебачення радянського періоду, в практиці сучасної журналістики.

А ось у іншого сусіда України – Білорусії ситуація із соціальними проектами на телебаченні зовсім не вирішена. Білорусам пропонується соціальна передача про підтримку інституту сім'ї у суспільстві, сімейних цінностях і традиціях, реалізації державної демографічної політики. Кожен день та по вихідних демонструється програма про здоров'я, де розповідається все про профілактику і лікування захворювань.

Телебачення, як і будь-який бізнес, потребує вузької спеціалізації. Великі загальнонаціональні канали не враховують інтереси маргінального

глядача, створюючи таким чином благодатне середовище для малих, спеціалізованих телеканалів.

Американський канал RLTV розшифровується як «Життя на пенсії». Слоган каналу - «Досвід має значення». Батьку-засновнику і голові RLTV Джону Еріксону зараз 93, канал він створив в 2006 році.

Поки телевізійники всього світу ганяються за аудиторією від 25 до 45, RLTV показує передачі для тих, кому за 50. Це програми про здоров'я, соцзахист, відносини з дітьми й онуками, про подорожі, про те, як на старості років почати нову справу і радикально змінити спосіб життя.

Більш того, телеканал для пенсіонерів пропонує своїй поважній аудиторії реаліті-шоу «Ще один шанс завести роман», програму про екстримальний відпочинок та інші варіанти неспокоїної старості.

"Гід літньої людини в сучасному світі" - англійське реаліті-шоу, в якому головні герої - пенсіонери. Телевізійники змушують їх вивчати сучасні гаджети і технології, а заодно занурюють у радості молодіжної буденності (наприклад, вечірки до ранку в нічних клубах, змішування всілякого алкоголю).

Креатив японських телевізійників завжди зашкалював, але шоу "Воскресіння померлих" вражає уяву. Щоб допомогти сім'ї впоратися із втратою близької людини, вони створюють ... його копію на один день. Щоб домогтися максимальної схожості, за місяць до "воскресіння" актора починають навчати особливостям поведінки покійного і роблять спеціальний грим-маску.

2.3. Роль телебачення у комплексному підході до вирішення питань соціального захисту людей похилого віку.

В умовах неухильного постаріння українського суспільства актуальність проблем, пов'язаних із соціокультурним феноменом старості, буде тільки зростати. Тому важливо допомагати українцям підтримувати соціокультурний стереотип активної старості, позитивно сприймати своє майбутнє в якості цієї категорії населення. Особисте переживання процесів старіння, в чималому

ступені, залежить від домінуючих у суспільстві моделей старості. Фізіологічне старіння організму помічається людиною приблизно з 40 років. Однак в більшості своїй, люди починають вважати себе старими віком близько 59 років. Тому процес формування індивідуальної моделі старіння проходить поступово і з активним залученням наявних культурних сценаріїв. Стереотипи, пов'язані зі старінням, є своєрідною матрицею відносин, функціонування якої викликає зміни самооцінки і очікувань конкретної людини похилого віку. Думки оточуючих, накладені на стереотипи, можуть просто заважати старіючій людині радіти життю. Коли вона чує, що міняти своє життя вже пізно або потрібно вести себе відповідно до віку, – мотивуються небажання змін і навіть страх перед ними, як у самої літньої людини, так і у її близького оточення.

Слід констатувати, що ставлення до старості і старіння має неоднозначне розуміння у різних категорій населення в Україні, а сформовані стереотипи старості не відповідають сучасним реаліям. У сучасному світі основним лейтмотивом моделі старості є подолання вікових наслідків. Ця ідея базується на бажанні змінити людське життя шляхом маніпулювання часом на свою користь. У цьому випадку старість є таким відрізком часу, де рух силою людської волі здійснюється у будь-якому напрямку по лінії майбутнє - минуле, виходячи з переваг людини. Ця своєрідна «машина часу» створює ілюзію повторного проживання. Однак сучасний світ ще доволі жорстокий і не дає старості головного – майбутнього. Поки розуміння феномену старості характеризується епітетами реалізований та зникаючий за часом. І немає характеристик, спрямованих на роки вперед, а без цього саме життя втрачає перспективу.

Гендерний статус сучасної жінки асоціюється з молодістю і красою, але в старості змін не уникнути. При цьому втрата переваг молодості, здоров'я стає, нерідко, трагедією для літньої людини, а для жінок це важливо завжди. Ці процеси, на мою думку, є головним фактором неприйняття старості. Нерідко неприйняття проявляється в різних формах боротьби з нею. Окремі категорії людей намагаються її ігнорувати, а невелика частина навіть бігти від неї.

В домі кожного літнього українця є так званий «ящик», тобто телевізор, який іноді і є єдиним другом і співрозмовником пенсіонера. Тому шляхи до цікавого і різноманітного життя необхідно доносити у кожній програмі. Для літніх людей особливо важливо мати свободу вибору. Природно, що більш прийнятний той спосіб життя, який є продовженням колишнього життя. Слід враховувати те, що старість диктує свої правила і не існує єдиного рецепту вирішення її проблем.

У вивченнях аудиторії з досвіду західних країн приділяють велику увагу безпосередньо з'ясуванню мотивів звернення до телебачення. Через опитування аудиторії американських споживачів цього продукту здебільшого називають такі причини, фактори, як отримання інформації, дозвілля, тема для спілкування з іншими людьми, предмет для бесід із друзями. До інших мотивів належать: нівелювання самотності, емпатія щодо інших, події життя яких недоступні телеглядачам у власному світі. Спостерігається зниження мотивів перегляду програм телебачення як відкритого “джерела поради і допомоги”. Згідно результатів дослідження в основі вказаних причин лежать здебільшого такі фактори, як потреба в інформації (функція соціальної компетентності), спілкування з іншими людьми (функція комунікації), також потреба у дозвіллі (функція емоційної рекреації).

Більшість телеглядачів вказують комбінацію мотивів звернення до телебачення, але у різному вріативі та із своїми перевагами. За даними рейтингів телевізійної аудиторії (2019) Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення перше місце, зазвичай, займають “інформаційні” і “розважальні” мотиви. Разом з цим різні аудиторії зазвичай мають свої “специфічні мотиваційні профілі”, особливо у ставленні до певного типу передач. На думку Іванян (1998), американський дослідник Р. Компезі вивчав питання щодо переважно жіночого вибору мотивів звернення до перегляду денних телесеріалів та виявив, що перше місце займали “розважальний” і “спілкувальний” причини перегляду. За даними професора Арізонського

університету М. Харіса, “спілкувальний мотив у ставленні до телебачення є головним для студентів” (Кузнецов, Цвик, Юровский, 2002, с. 90).

Зіставлення результатів досліджень різних авторів аналогічних проблем надає можливість зясувати певні тенденції у процесах масової комунікації. Проте для детального порівняльного аналізу цих досліджень необхідні спеціальні знання та залучення різних методик, отже й методів і умов дослідження.

Наразі отримані результати вивчення мотивів перегляду телебачення є лише частковими у загальній тенденції вивчення інтересів, схильностей, звичок до різних засобів інформації. Повнота та певна точність отриманих результатів має визначальну роль щодо планування проектів, програм та підготовки різноманітних медіапродуктів.

Встановлення надійного контакту, взаєморозуміння з аудиторією є одним з найважливіших завдань кожного комунікатора. Формуючи свій контакт із аудиторією, комунікатор обов’язково має враховувати стійкі та плинні соціально-психологічні характеристики різних груп аудиторії, також ситуативний контекст, запити людей на даний момент, які у свою чергу змінюються, не залишаються одноманітними.

Деколи дивуєшся тому, що впливає на вибір людей. Цікава особистість з’явившись в ефірі, розповідає важливі нетривіальні речі, проте слухати її можуть без особливого задоволення. В даному аспекті неможливо виключати й ту обставину, що далеко не кожний доповідач здатен привернути до себе аудиторію, заволодіти її увагою. Тому важливі принципи, на яких будується своя стежка до кожної аудиторії, індивідуальний підхід та адекватний контент і спосіб спілкування.

Мистецтво комунікації із різною аудиторією, налагодження органічного, а не штучного контакту між нею і комунікатором – складний процес. Небайдужий співрозмовник, творча особистість, самостійна соціальна позиція оратора, щире бажання переконати аудиторію у своїх роздумах й майстерність

аргументованії дискусії – це, на нашу думку, головні складові вдалого оволодіння цим мистецтвом.

Важливо не забувати також, що повідомлення, яке ми отримуємо через медіа повинно торкатися та «звертатися» не тільки до нашого розуму, але і до почуттів. Аудиторія може складатись з людей різного віку, професійних характеристик, інтересів тощо, але всі вони налаштовані на головне – бажання сприймати інформацію.

Затребуваним для сучасної аудиторії є насамперед яскравий, видовищний продукт, навіть у таких випадках, як скажімо презентація наукових знань. Глядач не бажає сприймати штампи, інертні фрази, відсторонені бездушні слова, однак й вулична лексика та некультурні вислови також залишилися у минулому.

Важливо зазначити, що і ці якості не є вирішальними, оскільки аудиторія сьогодення насамперед потребує щирого, а іноді (залежно від теми, формату тощо) палкого оратора, крізь фрази якого простежується особиста небайдужість, своя неповторна історія життя. Не менш важливо при підготовці до виступу перед медійною аудиторією знати й поважати свого глядача. Без цього комунікатору буде важко викликати інтерес та довіру людей, спонукати їх до роздумів та дійсно вплинути на позитивні зрушення у житті.

Період друкованих медіа, як розглянуто вище (концепції Маклюєна, Лумана) відходить у минуле, тому новини, які ми отримуємо завдяки телебаченню та нових медіа є головним джерелом інформації про те, що відбувається в країні та у світі. У зв'язку з цим редактори та режисери використовують спеціальні професійні прийоми роботи з інформацією для її оптимального впливу на споживачів. Наприклад, замовчування – це спосіб впливу, коли «невигідна» інформація приховується, а залишається лише «вигідна» (вигідна з комерційної, ідеологічної та інших точок зору). Не менш впливовою можна вважати перестановку – так роблять, коли необхідні інформаційному суб'єкту позиції виносяться на початок матеріалу, у той час як інші, справді значущі, пересуваються на задній план. Також допомагає у такого роду професійних прийомах залучення авторитетного посередника. Задля того,

щоб подана інформація була переконливішою, шукають авторитетне джерело, яке містить таку ж саму інформацію. Крім того, на глядача впливає підборка опитування і рейтингів, добір цитат – селекція особливостей та кількості людей, думки яких працюють на вирішення поставленого завдання, а цитати подаються без коментарів, які в комплексі визначають потрібний результат. Вибір здійснюється із великої кількості фото-, відео-, аудіоматеріалів. Зрештою залишаються такі, які змальовують певний об'єкт у вигідному або навпаки, не вигідному ракурсі. Використовуються емоційні матеріали в умовах нестачі фактів і цифр.

Таким чином, з'ясування ролі медіа у суспільно важливій діяльності, зокрема – соціальній роботі із людьми похилого віку дозволяє зробити наступні узагальнення. По-перше, вивчення соціальної комунікації через звернення до праць таких теоретиків, як М.Маклюен, Н.Луман, надає підстави стверджувати, що останні десятиліття стрімких змін у сфері розвитку нових медіа позначилися на особливій соціальній домінанті комунікації. Сама соціальність формується тими системами комунікації, які мають характер «аутопойєсису». Також нами з'ясоване особливе: комунікативне, семантичне, ціннісне – значення телебачення для такої аудиторії, як представники третього віку. Отже, суспільно значущий контент насамперед має бути презентований через цей канал комунікації.

По-друге, аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду, який безпосередньо орієнтований на соціальне піклування, турботу про людей похилого віку, дозволяє зорієнтуватись у наступному. Українське телебачення має значний досвід у створенні довготривалих вдалих проектів, спрямованих до аудиторії літніх людей. Кожен із розглянутих проектів мав свої особливості та спектр обов'язкових щодо цільової аудиторії характеристик. Важливим також виявився досвід зарубіжного телебачення, зокрема: Росії (що наслідує вдалі традиції радянського телебачення), Білорусії та США у питанні місії соціального працівника в особі ведучих та запрошених гостей програм.

Висвітлення окремих аспектів теми надало можливість зацентувати увагу на місії соціальної журналістики.

По-третє, нами виокремлена роль телебачення у комплексному підході до питань соціального захисту людей похилого віку. Це такі елементи комунікативної взаємодії, що виконують у житті літньої людини ряд функцій: інформаційну, розважальну, компенсаторну тощо й водночас дозволяють гостро піднімати теми, пов'язані із особливостями цієї соціально-демографічної групи. Велика увага приділяється не лише тематиці, а й контенту, ціннісним орієнтирам, формуванню нових соціально важливих стереотипів щодо радості життя людей різного віку. Домінуючим питанням, на вирішення якого спрямовані зусилля соціальних працівників через телевізійні медіа – подолання відчуття самотності й втрати сенсу життя.

2. ТЕЛЕВІЗІЙНИЙ ПРОЕКТ «50 +»: ЗАЛУЧЕННЯ МЕДІЙНОГО РЕСУРСУ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

3.1. Особливості соціального медійного проекту – телевізійної програми «50 +».

Проаналізований вище матеріал теоретичного та емпіричного характерів доводить затребуваність у суспільстві не лише законодавчих, організаційних, фінансових покращень щодо проблеми соціальної роботи із людьми похилого віку, але й важливість світоглядних та ціннісних зрушень у формуванні сучасних моделей залучення покоління людей пенсійного віку до соціально активного життя. Нами були розглянуті насамперед комунікативні ресурси у цьому питанні й встановлені визначальні фактори домінуючого для даної категорії населення засобу масової комунікації – телебачення. Тобто, наразі створення якісного телевізійного проекту, який мав би відповідний контент, розкривав та спонукав до взаємодії, спільних зусиль представників широких верств населення у напрям турботи про літніх людей, змінював ставлення до їхньої ролі у соціальному житті та розкривав сучасний імідж соціального працівника: турботливого, небайдужого співрозмовника, який щиро професійно готовий допомогти (а не лише звітувати перед державними установами, благодійними організаціями тощо про результати своєї роботи) – це, на нашу думку, здатно було б змінити, трансформувати соціальні стереотипи про немічну старість і подарувати надію на повноту життя для людей поважного віку.

Цінність проекту полягає в інформуванні широкої аудиторії про можливості (ресурси, форми, способи, конкретні приклади) соціально активного життя та емоційно позитивно наповненого дозвілля людей похилого віку.

«Я лише жити починаю – на пенсію виходжу!» Цей вислів листоноші Печкіна з мультфільму «Троє з Простоквашино» не є актуальним та зрозумілим

для переважної більшості теперішніх пенсіонерів. Важливо з'ясувати, чому вони не можуть міркувати так само.

- Як проводять час пенсіонери?
- Чи є у них захоплення?
- Чи можуть сходити на концерт, у театр, інший культурно-дозвіллевий центр?
- Чи зустрічаються з друзями?
- Де можуть зустріти нових цікавих співрозмовників?
- Де навіть можливо знайдуть супутника життя?

Таких питань можна поставити дуже багато. Відповідь невтішна. На жаль, рівень життя українських пенсіонерів дуже відрізняється від рівня життя західних однолітків. За кордоном чимало людей літнього віку знаходять нове спілкування, нову сім'ю, переселяючись в пансіонати. У спеціалізованих установах для літніх людей налаштовані заходи для цікавого дозвілля, вони виїжджають на екскурсії, в театри, на прогулянки та навіть у далекі закордонні поїздки. Це дозволяє вважати, що за кордоном люди літнього віку доживають свої останні десятиліття більш щасливими. На превеликий жаль, українці літнього віку живуть від пенсії й до пенсії, нерідко не маючи коштів навіть на ліки та їжу. І справа не лише в розмірах пенсії. Справді, за кордоном виплати більші, але й рівень цін не можна порівнювати. Головна причина бідності наших пенсіонерів в тому, що західні пенсіонери більш освічені у питаннях сьогодення. Уміло розпорядившись своїм майном, будинками чи квартирами, вони забезпечують собі гарний додатковий дохід, що відкриває для них шляхи для мандрівок, відпочинку, гарного дозвілля. Міркуючи над шляхами та формами допомоги людям літнього віку, спілкуючись з фахівцями та самими пенсіонерами, стає зрозумілим, що далеко не всі люди поважного віку хочуть жити в пансіонатах за західним зразком. Українці воліють залишатися в рідних стінах до самого кінця. Але, все ж таки, головна причина в усвідомленні питання. Наведу приклад з власного досвіду закордонної подорожі: Олександра Федорівна – найдоросліший учасник поїздки до Туреччини, піднімалася на гору

Химера. Жінці у 87 років було дуже важко, але вона хотіла це зробити. Всі іноземці, які її зустрічали, аплодували, а українці задавали питання - навіщо? Треба змінювати це ставлення до людей старшого віку і бачити більше палаючих, живих очей навколо.

Отже, виникає питання, яким чином пенсіонери проводитимуть час, який у них практично весь вільний (і це ми ще говоримо, як було показано у попередніх розділах, про ненайгірший із вітчизняних варіантів старості). Сидіти у чотирьох стінах, збирати болячки та киснути не найкращий вихід для пенсіонерів. Вільний час дарує масу нових можливостей! Але про це необхідно знати, і головне, треба мати бажання жити активним життям. Саме тому і виникла ідея створити телевізійний проект для пенсіонерів, в якому можна буде отримати відповіді на ряд питань, що хвилюють пенсіонерів, і навіть дізнатися що реально жити цікавим, наповненим життям у віці 50+. Ідея його створення виникла, коли зрозуміли, що самотні пенсіонери не знають куди піти, у них немає можливості приємно проводити час у соціумі. Адже коло знайомих дуже маленьке, а нові знайомства в літньому віці завести доволі складно. Взагалі, цей проект націлений на поліпшення стану літніх людей і посилення їх інтеграції в суспільство, а також на громадське визнання їх життєвого досвіду.

Проект розрахований не просто на допомогу старшому поколінню. Ідея масштабніша: допомогти громадянам літнього віку відчувати себе активними, сильними та здатними ще на багато здійснень. Водночас через комунікацію зблизити різні покоління, надати можливість (приклади) зробити крок на зустріч тим, хто цього потребує, й самим стати добрішими, милосердними, щиро й радісно дивитися у майбутнє. (Додаток А)

Отже, **метою проекту є** ініціювання й осмислення суспільством через засоби масової комунікації сучасної культурної моделі соціально активної людини третього віку, як ми бачимо на діаграмі. Досягнення цієї мети відбувається через реалізацію **завдань**:

- профілактика самотності людей золотого віку.

- сприяння продовженню активної участі людей з багатим життєвим досвідом у житті суспільства.
- сприяння у створенні умов для підвищення якості життя пенсіонерів і можливості провести в дружній атмосфері вільний час.
- сприяння встановленню діалогу між поколіннями, залучення старшого покоління до роботи з молоддю.
- отримання людьми третього віку додаткової освіти, творчої роботи.
- допомога в розв'язанні конкретних проблем і питань літніх людей.

Підготовка даного телевізійного проекту потребує з'ясування того, якими є **споживачі проекту та їхні потреби:**

За даними демографічної та соціальної статистики (2019) Державної служби статистики України станом на 1 січня 2019 року населення України складає 42 153 200 громадян. На рис.3.1 ми бачимо, з яких вікових груп складається населення нашої країни.

Рис.3.1. Віковий стан українського населення

Багато українців замислюються над питанням, чи вони вже мають "статус" людини похилого віку, коли починається „похилий вік”, і який момент життя людина може вважатися особою похилого віку. Можливо це пов'язано з виходом людини на пенсію, досягненням пенсійного віку, а можливо це певний внутрішній, душевний стан людини. Всесвітня організація охорони здоров'я у Всесвітньому докладі про старіння та здоров'є (2015) класифікує населення наступним чином: до категорії людей похилого віку належать особи віком старше 60 років. Але в останні десятиріччя у багатьох країнах було значно знижено пенсійний вік. Так в Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, Іспанії, Канаді, Португалії, Швеції, Швейцарії пенсійний вік починається для чоловіків у 65 років і для жінок у 55-57 років, у Франції в 60 років, у США у 70 років. Але вікова класифікація Всесвітньої організації охорони здоров'я вважає, що

25-44 років – молодий вік;

44-60 років – середній вік;

60-75 років – похилий вік;

75-90 років – старечий вік;

Особи які досягли 90 років – довгожителі.

Фахівці геріатрії та геронтології вважають, що населення старшого віку це дуже неоднорідна група, насамперед тому що фізіологічні та психологічні риси осіб старшого віку суттєво змінюються протягом кожних п'яти років. Фахові дослідження виявили, що люди у віці від 60 до 65 років мають і потреби, що відрізняються від потреб осіб віку від 65 до 70 років, а бажання осіб 70-75-літнього віку також суттєво відрізняються від бажань людей 75-80 років. Тому й були офіційно переглянуті вікові норми Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Тепер молода людина вважається до 44 років. Крім того, середній вік тепер закінчується в шістдесят, і тільки тоді починається похилий.

Але підступи до старості можуть мати позитивне забарвлення, нівелювати фактори ризику соціокультурного виключення, якщо у старшого покоління з віком будуть розширюватися можливості щодо використання

соціокультурного потенціалу, накопиченого раніше. Старше покоління, по відношенню до інших вікових категорій населення, має ряд переваг, які доцільно розглядати через категорії «соціокультурний потенціал» і «соціокультурний капітал». Соціокультурний потенціал похилого віку полягає у максимальному розвитку його сутнісних сил, закладених природою і сформованих соціумом, потенціал в інтелектуальній, професійній, духовно-моральній і фізичній сферах, що дозволяє мати більш високий творчий, кваліфікаційний, ціннісний і психосоматичний статус у суспільстві. Це відкрита соціокультурна система, яка може бути реалізована людиною тільки спільно з іншими людьми і у суспільстві. Соціокультурний потенціал характеризує якість особистісних рис, а соціокультурний капітал - кількість накопиченого, що завжди примножується при його «споживанні». У реальному вияві це можуть бути цінності різних рівнів (від особистісних - до загальнолюдських), норми (звичаї, обряди, традиції тощо), які притаманні конкретній групі людей. Структуру соціокультурного капіталу людини визначають його потреби до навчання, передачі знання, у патріотизмі та інші. У цьому підході «соціокультурний капітал» створюється тільки за допомогою духовної компоненти. Однак його формування передбачає матеріальні витрати, наприклад, на підвищення кваліфікації, отримання освіти, організацію патріотичного виховання тощо. Тому, включаючи матеріальну складову людської діяльності у «соціокультурному капіталі», слід визнати ще одну перевагу людей похилого віку, яка перешкоджає виключеності їх із суспільного життя.

Незважаючи на ці оптимістичні твердження, соціокультурна виключеність літніх людей у сучасній Україні є фактом повсякденності і характеризується зовнішніми та внутрішніми складовими частинами. До зовнішніх відносяться:

- матеріальний рівень;
- професійна діяльність або працевлаштування;
- медичне обслуговування;

- освітні послуги;
- дозвілля, волонтерські програми;
- вулична і домашня інфраструктура;
- рівень соціальних контактів і ін.

До внутрішніх складових соціокультурного виключення старшого покоління можна віднести:

- психологічний настрій;
- стан здоров'я;
- соціальну компетентність;
- соціальний статус;
- загальну культуру;
- мотивацію;
- активність та ін.

Всі перераховані внутрішні і зовнішні параметри старіння як наслідок соціальної виключеності мають негативну тенденцію з віком. Наукове співтовариство давно б'ється над виявленням шляхів профілактики цього вища. Поки запропоновано один засіб – життєва активність. Саме життєва активність необхідна для забезпечення прийняттого для суспільства і людини процесу старіння. Тільки вона здатна включити соціокультурний потенціал і задіяти соціокультурний капітал старшого покоління. Її не слід розуміти тільки як просту активність – це, в першу чергу, громадська діяльність, заснована на потребах постіндустріального суспільства.

Особливістю нашого проекту є те, що аудиторія дуже широкою:

- пенсіонери, які вже не працюють (Додаток Б);
- інваліди, які змушені знаходитися дуже багато часу вдома (Додаток Б);
- люди, у яких вже дорослі діти, які живуть власним життям (Додаток Б);
- люди середнього віку, небайдужі до життя своїх батьків;
- підлітки, для яких може відкритися нове бачення життя їх бабусь і дідусів.

Рівень культурного розвитку в старості характеризується наявністю і ступенем збереження певних якостей, які дозволяють людині похилого віку бути активним творцем свого життя, та «ставити і отримувати метафізичні, екзистенційні питання» (Секарева, 2013, с. 238). Люди похилого віку з давніх часів відігравали істотну роль у збереженні і передачі базових цінностей іншим поколінням. Передача життєво важливого досвіду і знань здійснюється як вертикально від «батьків до дітей», так і горизонтально через інформаційну взаємодію. Через зворотні зв'язки інформаційної взаємодії здійснюється також вплив і на старше покоління. Ці процеси загострюють взаємодія поколінь і призводять до порушення традиційних ціннісних та етичних уявлень. Для повноцінного розвитку люди повинні мати контакти з усіма носіями культури. Чим більше поколінь залучені в культуротворчість, тим надійніше функціонують системи моралі і моральності, виразніше проглядаються національні цілі і якісніше вирішуються поточні завдання. Стабілізуючу роль в цих процесах людей старшого покоління важко переоцінити і вона буде, як доведено вище, тільки зростати.

На діаграмі (додаток Д) ми можемо побачити зв'язок між віком, станом здоров'я та можливостями або навіть бажанням дивитися запропонований в даній роботі соціальний телевізійний проект.

Отже, чого можна досягти, якщо літні люди зможуть зробити свій вільний час більш різноманітним:

- профілактика самотності людей третього віку;
- сприяння продовженню активної участі старшого покоління в житті суспільства;
- сприяння у створенні умов для підвищення якості життя людей літнього віку і можливості проведення вільного часу в дружній атмосфері;
- сприяння встановленню діалога між поколіннями, залучення людей третього віку до роботи з молоддю. Отримання людьми третього віку додаткової освіти, творчої роботи;
- допомоги в рішенні конкретних проблем і питань літніх людей.

Окремо важливо зазначити *канали комунікації*. Телевізійна програма має виходити на телевізійному каналі, до якого є довіра глядача. Бажано, щоб цей канал мав широке покриття і приймався телевізорами не нового покоління. Простіше кажучи, нам потрібно щоб не дуже заможні категорії українських громадян стали постійними глядачами програми «50 +». Найбільша вірогідність для такого ефіру це національні канали, а точніше канали суспільного телебачення. В який час краще, щоб відбувався ефір соціального проекту, і як це пов'язано з рейтингом бачимо на діаграмі (додаток Г). Так, найкращим за ціною і великою кількістю глядачів буде денний час в будні дні і ранкові ефіри протягом тижня.

Для розкрутки соціального телевізійного проекту велику роль відіграє анонсування проекту. Анонс програми повинен бути постійним і бажано різних видів:

- інформаційні сюжети в новинах на телебаченні;
- міжпрограмний анонс;
- соціальна реклама на каналі, де виходить програма;
- статті в періодичній пресі;
- анонси на національних каналах радіо;
- яскраві цитати з програм на радіо;
- анонс програми у періодичній пресі;
- статті в пресі;
- плакати у соціальних службах;
- плакати у пенсійних фондах;
- плакати у районних поліклініках;
- плакати у транспорті;
- плакати в аптеках;
- плакати у магазинах;
- листівки у банках;
- листівки у магазинах;
- інформаційні повідомлення на квитанціях за комунальні послуги.

Форми анонсування програми можуть з часом змінюватися. Взагалі не має кордонів для думки, тому й анонси можуть приймати дуже неочікуваний вигляд.

Головне – для того, щоб програма виправдала покладені на неї завдання і приносила користь глядачам, її потрібно зробити відомою. Не будемо забувати, що в нашому суспільстві ще дуже гарно працює «сарафанне радіо». А для того, щоб інформація переходила з вуст в уста, потрібно, щоб було про що розповідати. Тому дуже важливо зробити цікавий контент. Значним у реалізації завдань та мети проекту є **формування відносин, зв'язків із аудиторією**:

Аналізуючи потреби глядача, важливо розробити **концепцію соціального телевізійного проекту**. У нашому випадку концепцією проекту є **створення небайдужої комунікативної платформи у сучасних тенденціях (оптимістичних вітчизняних та світових трендах) соціальної роботи із людьми похилого віку**. Саме спираючись на цей ключовий задум, наступним етапом є розробка документів, на основі яких можна приймати рішення, працюючи над проектом, розуміючи що і як робити на кожному етапі проекту.

Концепцію проекту (структура, основні рубрики) ми бачимо у Додатку Д, вона складається з:

- бесіди з авторитетним гостем;
- обговорення активного способу життя немолодого героя програми;
- адаптація експертом розказаних історій гостя до реалій життя.

Побачити та проаналізувати детальну структуру проекту з певними часовими частками дозволяє додаток Е.

Велика роль, сподівання та іміджеві ознаки соціального працівника у проекті приділяється та реалізується ведучим (Додаток Є). Із задачею проекту добре впораються популярні ведучі, що викликають довіру глядача. Основними вимогами є нетеатральна душевність, вміння долати дистанцію у комунікації, проте формувати через слово, месиджатмосферу взаємоповаги і людяності.

Не меншу увагу треба приділити вибору гостей програми. Це можуть бути люди різних професій, але вони повинні бути відомими.

Наприклад, це можуть бути

- відомі артисти;
- відомі політики;
- відомі лікарі;
- відомі професіонали своєї справи;
- відомі спортсмени;
- відомі музиканти.

Головна умова – гість повинен бути не молодше 50 років. Немолодий гість, який відомий аудиторії багато років, що розповідає про своє життя сьогодні (а гість продовжує вести активне життя) – один із ключових аспектів нашого проекту (Додаток Ж).

Не менш важливий момент у програмі це експерт. Це може бути невідома людина, але також не дуже молода, що викликатиме більшу довіру глядачів. Головна задача експертів якісно і цікаво адаптувати життя героїв, їх розповіді та наближати до життя глядачів. Професії експертів також можуть сильно відрізнятися (Додаток З):

- медичні робітники;
- психологи;
- представники організацій, що займаються дозвіллям пенсіонерів;
- представники урядових організацій.

Зазначені професії експертів відображають основні напрями фахової підготовки соціального працівника.

Телевізійний соціальний проект повинен мати **ключові (обов'язкові) ресурси:**

Телевізійний проект – це на жаль дуже затратна справа, але вона цього варта. Розглянемо необхідні для реалізації проекту ресурси.

Найголовніший ресурс – це бажання тих, хто має можливість допомогти тим, хто цього потребує. Це може виглядати по-різному: від сприяння у вирішенні проблем до фінансової участі. Коли йдеться про медійний проект кошти та умови фінансування уточнюються додатково.

Творча група - продюсер, автор сценарію, редактор, режисер, оператори, режисер монтажу, звукорежисер, водій, адміністратор. Ці фахівці необхідні для роботи на різних етапах – від створення ідеї до просування на телевізійному ринку, а також – мобільності, що є необхідною умовою, враховуючи специфіку адресної аудиторії.

Ресурс гостей програми – це інтелектуальний ресурс. Ми спираємося на знання, уміння, принципи і досягнення наших гостей.

Технічний ресурс – тут можливі варіанти: робота на орендованій техніці або робота виконується співробітниками каналу, де виходитиме в ефір готова програма.

Також слід зазначити ключові (основні) ***види діяльності***

- Створення ідеї
- Проведення аналізу телевізійного ринку
- Розрахунок вартості проекту
- Пошук джерел фінансування
- Створення команди для реалізації проекту
- Анонсування проекту
- Робота над проектом
- Ефір проекту
- Просування проекту в соціальних мережах.

Враховуючи масштабність соціального проекту та багатоаспектність завдань, окремо слід вказати на ***роль основних партнерів*** телевізійного проекту.

Існує два типи залучення підприємців до соціальної роботи:

1. Інвесторів цікавить не фінансова вигода, а духовно-емоційне задоволення, що отримується від такої діяльності: "Людам не байдужий світ, в якому вони живуть, їм властиво піклуватися один про одного".

2. Будь-яка фінансова виручка, що отримується від діяльності компанії соціального бізнесу, спрямовується бідним. Самим бізнесом володіють представники незаможних або соціально незахищених груп населення, а

зроблені товари і послуги можуть як створювати, так і не створювати соціальних благ.

У нашому випадку переважає перший тип. У сучасному суспільстві, орієнтованому на молодіжну культуру, склалися негативні стереотипи відносно старості, які погано відбиваються не лише на людях похилого віку, але і на культурі суспільства в цілому.

Головна проблема цієї вікової категорії – відчуття непотрібності, ізоляваність, відсутність механізмів залучення до сучасних процесів і передачі досвіду. Серед цільової групи переважна більшість жінок (іноді самотніх), які вимагають особливої турботи. Людей третього віку треба підтримувати і залучати до активності, оволодінню новими знаннями і компетенціями. Вони повинні сприйматися владою і суспільством як особи, які можуть брати активну участь в громадському житті. Нікого не треба переконувати, що старше покоління – золотий фонд будь-якої нації та від них багато в чому залежать перспективи країни. Для цього їм необхідно опановувати (важливо, що за їхнім вибором, смаком, бажанням) новітні сучасні навички, спілкуватися з молоддю і почувати себе потрібними своїм близьким і суспільству.

Допомога державних установ для створення програм може носити дуже різний характер від сприяння в організації зйомок до фінансової цільової допомоги в різних проявах.

Також необхідно наголосити, що велика роль в процесі створення проекту над висвітленням волонтерської соціальної діяльності для людей літнього віку належить ідейним, небайдужим людям, які йдуть за метою – волонтерам.

Принциповим щодо отримання результату є етап ***попереднього аналізу структури витрат проекту***.

Телевізійні проекти – дуже затратна, але в той же час, і дуже необхідна для суспільства справа. Телебачення – це командна робота. У додатку И ми можемо побачити склад телевізійної команди, яка може створити соціальний проект для людей літнього віку.

Розглянемо основні пункти витрат, які необхідні для створення та здачі в ефір соціального телевізійного проекту:

- заробітня плата творчої групи;
- оплата техніки, транспорту у тому випадку коли виробництво програми робиться не на телевізійному каналі, де буде ефір програми;
- оплата оренди приміщення, де відбувається зйомка;
- купівля реквізиту;
- оплата ефірного часу — тут дуже великий плюс має проект, який будуть дивитися багато глядачів не в прайм-тайм. Ефір програми може бути в денний час, що зазвичай використовується під повтори програм, а нова програма це великий плюс для каналу. Також цю програму дивитимуться і зранку у вихідні дні – це також недорогий ефірний час;
- виробництво матеріалів для анонсування програми;
- оплата анонсів програми;
- непередбачені витрати.

Багато пунктів з цього переліку витрат можуть бути мінімізовані і навіть виключені за умов виконання робіт на взаємовигідних домовленостях обміну послугами (тобто, по бартеру).

Окремим аспектом є **обґрунтування вибору джерел фінансування.**

Варто зазначити, що існує кілька абсолютно різних шляхів фінансування проекту.

Розпочнемо з державного фінансування — наприклад розміщення проекту на суспільному телебаченні, що перекладе усі статті витрат на фінанси і співробітників суспільного телебачення.

Також існує шлях фінансування телевізійного продукту як то отримання грантів під виробництво і поширення проекту.

Наступний шлях - матеріальна допомога від державних органів на певні пункти витрат. Тобто, цей шлях фінансування є частковим вирішенням проблеми.

Абсолютно інший варіант отримання доходів — це реклама. І тут теж може бути різноманітність: рекламування товарів, лікарських препаратів, послуг, якими можуть зацікавитися пенсіонери. І знову тут є цікавий момент — діти пенсіонерів, які також у вихідні дні дивляться цю програму, стають основними покупцями рекламного продукту для своїх батьків.

Наступна позиція — це так звана скрита реклама: у програмі велика увага приділятиметься дозвіллю пенсіонерів. Тут, звичайно складно говорити про джерело доходів, але емоційну складову цього проекту я хочу віднести до цього фінансового пункту.

Більшість українців сприймає зрілий вік як період немічності, хвороб і, як наслідок, бездіяльності. Велика частина літніх людей після відходу на заслужений відпочинок відчують самотність, відсутність попиту і непотрібність у суспільстві. Але це далеко не так! Тому завдання проекту переконати їх, що життя продовжується, а яким воно буде залежить тільки від них. Якщо людина налаштована бути здоровою та активною, похилий вік може стати дуже цікавою і насиченою частиною її життя. Шляхи до цікавого, різноманітного життя необхідно доносити до кожного пенсіонера у кожній програмі.

Завдяки такому соціальному проекту для людей, які потребують реабілітації та готові до змін в разі ***втільнення у життя телевізійного проекту «50+» можна отримати такі результати*** (Додаток І):

- розширення соціальних контактів представників цільової групи;
- опановування учасниками проекту сучасними знаннями;
- зменшення відчуття ізольованості від суспільства в учасників проекту;
- підвищення активності представників цільової групи;
- поліпшення психо-емоційного стану цільової групи;
- зміна відношення молодого покоління до літніх людей;
- зміна ставлення цільової групи до молоді.

І найголовніше, це душевний стан тих, хто бере участь у цьому проекті. Не можна залишатися байдужим у нашому суспільстві, дивлячись на людей

літнього віку. Тож, якщо кожен зробить хоч якусь маленьку благодійну справу для поліпшення стану життя наших батьків та дідусів, то коли ми станемо пенсіонерами будемо жити на кілька рівнів вище! Як відомо – вода камінь точить, і жодна добра справа не залишається не помітною.

3.2. Соціальні та культуротворчі перспективи впровадження телевізійного проекту «50 +».

На основі розробленого та опробованого проекту у різних форматах телевізійних програм соціального спрямування, цільовою аудиторією яких є літні люди, ми вважаємо обґрунтованим надання певних **рекомендацій**.

Насамперед, встановлюючи роль телевізійної програми спрямованого змісту, відповідного контенту, учасників і так далі, у системі соціальної роботи ми повинні зазначити наступне. Вплив комунікації через засоби масової інформації для старшого покоління набуває особливого сенсу у подоланні відчуття самотності, зануреності у полон застарілих стереотипів, відсутності дозвіллевих практик тощо. Тому реалізація цього та подібних телевізійних проектів є важливим елементом соціальної діяльності у суспільстві.

Також впровадження таких телевізійних програм сприятиме зміні культурних стереотипів, які значно відрізняються у вітчизняному суспільстві від світових тенденцій щодо життєвих смислів, цінностей, бажань та можливостей людей третього покоління. Трансформації застарілих кліше можуть стати надійною основою примноження соціального капіталу, впливу на життєві орієнтири не лише літніх людей, а й їхніх родин: дітей, онуків, та забезпечити світоглядне осмислення ролі небайдужого ставлення до тих, хто прожив більшу частину свого життя, багато зробив для своїх близьких і перебуває у тому віці, коли сам потребує допомоги й шансу на гідне життя.

У таблиці 3.1 можна побачити резюме проекту, в якому стисло викладені інфраструктура, пропозиція, попит та фінансові питання проекту.

Таблиця 3.1

Резюме проекту

Інфраструктура		Пропозиція	Попит	
<u>Ключові партнери</u> Інвесторів цікавить не фінансова вигода, а духовно-емоційне задоволення, що отримується від такої діяльності : "Людам не байдужий світ, в якому вони живуть, їм властиво піклуватися один про одного".	<u>Ключові види діяльності</u> Створення ідеї Проведення аналізу телевізійного ринку Розрахунок вартості проекту Пошук джерел фінансування Створення команди для реалізації проекту Анонсування проекту Робота над проектом Ефір проекту Просування проекту в соціальних мережах <u>Ключові ресурси</u> Бажання тих, хто має можливість допомогти тим, хто її потребує Творча група Гості програми Техніка	Профілактика самотності людей третього віку. Сприяння продовженню активної участі старшого покоління в житті суспільства. Сприяння в створенні умов для підвищення якості життя людей літнього віку і можливості проведення вільного часу в дружній атмосфері. Сприяння встановленню діалогу між поколіннями, залучення людей третього віку до роботи з молоддю. Отримання людьми третього віку додаткової освіти, творчої роботи. Допомога в рішенні конкретних проблем і питань літніх людей.	<u>Відносини зі споживачем</u> Бесіда з авторитетним гостем Обговорення активного способу життя немолодого героя програми. Адаптація експертом розказаних історій гостя до реалій життя. <u>Канали постачання</u> Щотижнева програма на доступному каналі телебачення, який постійно дивиться потрібна аудиторія. Широке анонсування телевізійного проекту.	<u>Сегмент споживачів</u> Пенсіонери, які вже не працюють. Інваліди, які змушені знаходитися дуже багато часу вдома. Люди, у яких вже дорослі діти. Люди середнього віку, небайдужі до життя своїх батьків. Підлітки, для яких може відкритися нове бачення життя їхніх бабусей і дідусів.
		Фінанси		
<u>Структура витрат</u> Зарплата творчої групи; Оплата техніки, транспорту у тому випадку коли виробництво програми робиться не на телевізійному каналі, де буде ефір програми; Оплата оренди приміщення, де відбувається зйомка; Оплата оренди приміщення, де відбувається зйомка; Купівля реквізиту; Оплата ефірного часу Виробництво матеріалів для анонсування програми; Оплата анонсів програми; Непередбачені витрати.			<u>Джерела доходів</u> Державне фінансування: Отримання грантів під виробництво і поширення проекту; Матеріальна допомога від державних органів на певні пункти витрат; Реклама; Скрита реклама.	

Особливим аспектом наших рекомендацій є безпосереднє значення таких проектів у професійній діяльності соціального працівника. Цей фах потребує широкого діапазону і людських якостей, і компетентностей. Тому активність представника соціальної роботи у різних формах комунікації, залучення медійних проектів, створення в інформаційних ресурсах власної сторінки, яка б відображала креативність цієї професії, ці та інші можливості сучасного інформаційного простору надають додатковий пласт розвитку такої важливої професії як соціальний працівник.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Осмислення теоретико-методологічних засад дослідження соціального захисту людей похилого віку дозволяє зробити наступні висновки.

1. Основними аспектами геронтології як наукової основи знань про специфіку життєдіяльності літніх людей є медичний та соціальний напрямки. Попри дисциплінарну різницю у таких важливих для нашого дослідження питаннях, як «активна старість» та ризики «соціальної смерті» вказані напрями перетинаються у симптоматиці фізіологічного та емоційно-психологічного характерів. Дослідження цих векторів геронтології (як соціального, так і медичного) також має значення, враховуючи завдання магістерської дисертації щодо розробки телевізійного проекту для цільової аудиторії літніх людей, оскільки різні форми діяльності можуть потребувати специфічно-лікарської оцінки та індивідуальних протипоказань. Проаналізований нами напрям соціальної геронтології надає підстави акцентувати проблему соціальної роботи із людьми похилого віку у таких напрямках, як виявлення «соціальних ризиків», питань «соціального виключення» людей похилого віку, необхідності формування соціального капіталу як інтегрованого досвіду старшого покоління. Нами встановлено, що мислителі різних історичних епох вважали, що такий символічний капітал має суспільне значення для розвитку культури і духовності. Саме представники соціальної геронтології доводять особливу роль комунікації, як важливої складової життя літніх людей у набутті нових сенсів на етапі їх третього («золотого») віку.

2. Проаналізовано приклади світових здобутків системи соціального захисту представників похилого віку, що дозволяє зробити наступні висновки. Процес соціально-демографічної кризи має цивілізаційний характер. У зв'язку із чим останні десятиліття ООН ініціює цілий ряд міжнародних конгресів, конференцій та різних програм, метою яких є популяризація поваги, турботи та небайдужості до людей похилого віку. Окремо нами з'ясовано, що позитивні зрушення міжнародні організації вбачають у залученні медійного ресурсу до

різного роду акцій, фестивалів тощо, присвячених актуалізації нових стандартів сприйняття ціннісних орієнтирів життя на пенсії. Особливе місце у діяльності міжнародних організацій посідає розвиток та впровадження соціальних проектів, метою яких є, як часткове вирішення проблем літніх людей, так і зміна соціальних стереотипів поведінки, ставлення до старечої людини. Ці проекти спрямовані на досягнення турботливої реакції з боку найближчого оточення літньої людини і на формування нової культурної моделі у суспільстві. Відповідно до цілей цих проектів уточнюються основні функції та досягається широкий суспільний резонанс засобами медіакомунікації.

3. Вивчення специфіки організації соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні надало можливість встановити: зростання динаміки соціальних проблем людей похилого віку, основні тенденції (здобутки та недоліки) розвитку цієї сфери соціальної політики держави. Серед тих тенденцій, що мають відображення у світових практика, зокрема ми розглянули такі форми організації соціального захисту, які спрямовані на ту категорію літніх людей, які мають життєвий ресурс, проте втратили ціннісно-сміслові орієнтири. Це, насамперед, освітні програми для людей третього віку: можливості здобути нову професію, реалізувати давню мрію, оволодіти комп'ютерними навичками тощо. Також різного роду дозвілєві проекти. Відносно них варто зазначити, що сама тематика, стилістика і таке інше часто-густо перегукуються із відомими улюбленими телепередачами. Отже, медіа проект ніби отримує новий формат, додаткову локацію для комунікації. Окремої уваги потребує підготовка фахівців із соціальної роботи, професійно підготовлених до особливостей комунікації та варіативності у наданні допомоги задля забезпечення повноцінного життя людини на етапі її похилого віку.

З'ясування ролі медіа у соціальній роботі із людьми похилого віку дозволяє зробити наступні висновки.

4. Соціальна комунікація розглянута нами у зверненні до концепцій таких вчених, як М.Маклюен та Н.Луман. Теорія Н.Лумана розкриває, як історичний вектор комунікації, так і тенденції останніх десятиліть у питанні стрімких змін

у сфері розвитку інформаційних технологій. Саме це позначилося на особливій соціальній домінанті комунікації. Автор створює парадигмальний підхід до класифікації комунікативних систем. Виокремлене значення мають ті системи комунікації, які мають характер «аутопойєсису». Погляди М.Маклюєна розкривають роль медіа у налагодженні соціальної комунікації. У XX столітті аудиторія таких медіа, як кіно, телебачення досягла найбільш широкого діапазону. Особливість цієї комунікації у відсутності зворотного зв'язку. Отже, глядач, на відміну від сьогоденних нових медіа, виступає пасивним споживачем інформації, а телевізор «входить» у буденність, як свого роду член сім'ї. Через визначальну роль для категорії літніх людей телебачення, нами з'ясовано: комунікативні, семантичні, ціннісні аспекти значення телебачення для такої аудиторії. Отже, суспільно значущий контент насамперед має бути презентований через цей канал комунікації.

5. Нами проаналізовані різні телевізійні проекти – здобутки вітчизняного та зарубіжного досвіду, що орієнтовані на соціальну турботу про людей похилого віку. Це дозволяє зорієнтуватись у наступному. Українське телебачення має значний досвід у створенні довготривалих проектів, спрямованих до аудиторії людей похилого віку. Ці програми допомогли у складні часи не одній людині. Всі вони (телепередачі) побудовані на щирій комунікації, реальних прикладах, персональних якостях незмінних ведучих даних проектів. Важливим також виявився досвід зарубіжного телебачення, зокрема: Росії (що наслідує вдалі традиції радянського телебачення), Білорусії, Японії та США у питанні місії соціального працівника в особі ведучих та запрошених гостей програм. Висвітлення окремих аспектів теми надало можливість зацентрувати увагу на місії соціальної журналістики. Співставлення професій соціальний журналіст та соціальний працівник з усією несхожістю, багатьма відмінностями, але спрямовані на загоєння ран найбільш незахищених верств населення.

6. Нами підкреслена роль телебачення у комплексному підході до питань соціального захисту людей похилого віку. Різні елементи комунікативної

взаємодії виконують у житті літньої людини ряд функцій: інформаційну, розважальну, компенсаторну, рекреаційну тощо й водночас дозволяють гостро піднімати теми, пов'язані із особливостями цієї соціально-демографічної групи. Увага творців такого телепродукту приділяється не лише тематиці, а й контенту, ціннісним орієнтирам, формуванню нових соціально важливих стереотипів щодо радості життя людей різного віку. Домінуючим питанням, на вирішення якого спрямовані зусилля соціальних працівників через телевізійні медіа, є проблема подолання відчуття самотності й втрати сенсу життя.

7. Розроблений та запропонований для реалізації соціальний проект «50 +» побудовано на основі досвіду роботи на телебаченні у складі творчого колективу телепрограми «Життєлюб». Цей проект наразі згорнуто, як і закритий сам канал, на якому він виходив. Проте, набутий досвід дозволив нам рухатися у цьому напрямі. Проектом «50 +» ми намагалися долучити сучасні тенденції, нові вимоги та зберегти кращі здобутки вітчизняного телебачення. Реалізація цього та подібних телевізійних проектів є важливим елементом соціальної діяльності у суспільстві.

8. Визначаючи перспективи подальшого розвитку соціальної роботи з людьми похилого віку через звичний та затребуваний ними формат телевізійних програм, ми вважаємо найбільш актуальними наступні рекомендації. Залучення медіа до подолань застарілих стереотипів, формування сучасної основи соціальної роботи потребує дотримання відповідних вимог й до самого соціального працівника. Ми вважаємо, що наявне безпосереднє значення таких проектів у професійній діяльності соціального працівника. Цей фах потребує широкого діапазону людських якостей і компетентностей. Також важливо формувати сучасний імідж фахівця із соціальної роботи, престиж професії та добру місію, яку повинна нести ця людина, випромінюючи щирість та людяність у допомозі тим, хто цього потребує.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Верховна Рада України. (2018). *Закон України «Про соціальні послуги»*. Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
2. Верховна Рада України. (2019). *Закон України «Про телебачення та радіомовлення»*. Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>.
3. Всесвітня організація охорони здоров'я. (2015). *Всемирный доклад о старении и здоровье*. Доступно з <https://www.who.int/topics/ru/#%D0%9C>.
4. Державна служба статистики України. (2019). *Демографічна та соціальна статистика*. Доступно з <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Кабінет Міністрів України. (1997). *Про щорічне відзначення Міжнародного дня громадян похилого віку*. Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1066-97-%D0%BF/sp:max20>.
6. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. (2019). *Рейтинги телевізійної аудиторії*. Доступно з <https://www.nrada.gov.ua/rejtyngy-televizijnoyi-audytoriyi-u-ii-kvartali-2019-roku-doslidzhennya-itk/>.
7. Організація Об'єднаних Націй. (1982). *Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння*. Доступно з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_870.
8. Організація Об'єднаних Націй. (1990). *«Осуществление Международного плана действий по проблемам старения и связанных с ним мероприятий»*. Резолюція 45/106. Доступно з <https://undocs.org/ru/A/RES/45/106>.
9. Організація Об'єднаних Націй. (1991). *«Осуществление Международного плана действий по проблемам старения и связанных с ним мероприятий»*. Резолюція 46/91. Доступно з <https://undocs.org/ru/A/RES/46/91>.
10. Організація Об'єднаних Націй. (1992). *«Декларация по проблемам старения»*. Резолюція 47/5. Доступно з <https://undocs.org/ru/A/RES/47/5>.
11. Організація Об'єднаних Націй. (2003). *Декларация принципов "Побудова інформаційного суспільства - глобальне завдання у новому тисячолітті"*. Доступно з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.

12. Організація Об'єднаних Націй. (2019). *Огляд та оцінка Програми дій Міжнародної конференції з питань народонаселення та розвитку та її внесок у подальші дії та огляд Порядку денного сталого розвитку на 2030 рік*. Доступно 3
<https://www.un.org/en/development/desa/population/commission/sessions/2019/index.asp>.
13. Адлер, А. (1997). *Наука жить*. К.: Наукова думка.
14. Александрова, М.Д. (1974). *Проблемы социальной и психологической геронтологии*. Л.: Изд-во Ленинградского университета.
15. Ананьев, Б.Г. (1976). *О проблемах современного человекознания*. М.: Наука.
16. Арыстотель. (2018). *Поетика*. К.: Фоліа.
17. Баландин, Р. (1979). *Вернадский: жизнь, мысль, бессмертие*. М.: Знание.
18. Безпалько, О. В. (2010). *Соціальне проектування: навч. посіб.* К.: Наука.
19. Богомолец, О.О. (1940). *Продовження життя*. К.: Вид-во Академії наук УРСР.
20. Бэкон Ф. (1978). *Сочинения в 2-х томах. том 2* с. 446, М.: «Мысль».
21. Вебер, М. (2018). *Протестантська етика і дух капіталізму*. К.: Наш формат.
22. Гертвиг, Р. (1909, декабрь). *О причине смерти. Русское Богатство*, с. 5.
23. Гофман, Б. (1999). *Генетический код поэта Мандельштама*. СПб.: Феникс.
24. Дзялошинский, І.М. (2006). *Журналістика співучасті. Як зробити ЗМІ корисними людям*. М.: Престиж.
25. Дильман, В.М. (1982). *Большие биологические часы (введение в интегральную медицину)*. М.: Знание.
26. Дюркгейм, Э. (2019). *Социология. Ее предмет, метод, предназначение*. М.:Юрайт.
27. Елисеева, Ю.А. (2008). *Возраст в культурном сознании: опыт системного моделирования*. С.:Партнер.
28. Иванов, А. (2002). *Школа академика С.А.Лебедева в развитии отечественной вычислительной техники*. М.: Электроника.

29. Иванян Р. Г. (1998). *Женщина в массовой коммуникации: штрихи к социокультурному портрету*. СПб.:Нева.
30. Ильин, И.А. (2012). *Поющее сердце. Книга тихих созерцаний*. М.: Азбука.
31. Ильин, Е.П. (2012). *Психология взрослости*. СПб.:Питер.
32. Кант, И. (1965). *Критика практического разума*. М.: Мысль.
33. Коленда, Н. *Соціальний потенціал: рівні формування та реалізації*. Доступно з http://sophus.at.ua/publ/2013_12_19_20_kampodilsk/sekcija_1_2013_12_19_20/socialnij_potencial_rivni_formuvannja_ta_realizaciji/43-1-0-790.
34. Комли, М. (2003). Зрелый возраст как стадия развития: общение с пожилыми людьми. *Социальная работа*. 4. 53-55.
35. Кон, И. (2008). *80 лет одиночества*. М.:Время.
36. Костиря, І. О. (2013). Влада мас-медіа та соціальна комунікація. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 4, 296–302.
37. Кузина, И.Г. (2006). *Теория социальной работы*. Владивосток: Изд-во ДВГТУ.
38. Кузнецов, Г.В., Цвик, В.Л., Юровский, А.Я. (2002). *Телевизионная журналистика*. М.: Высшая. школа.
39. Курпатов, А. (2004). *Все средства*. СПб: издательский дом «Нева».
40. Кухта, М. (2016). Старші люди в Україні: соціальні стереотипи та феномен «консервації віку». *Матеріали XXV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку*. Зб. наук. Праць. Переяслав-Хмельницький. 25. 30-32.
41. Кухта М. (2017). Життєві перспективи людей старшого віку, що перебувають під соціальною опікою: досвід емпіричного дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. № 2. 131-148.
42. Лопатіна І.Г.(2019) *Медіа-проект у системі соціальної роботи*. Збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції "Соціальна робота і сучасність: теорія та практика вирішення проблем учасників і постраждалих у збройних конфліктах». К.: ТОВ НВП «» Інтерсервіс».
43. Луков, В.А. (2003). *Социальное проектирование*. М.: Флинта.
44. Луман, Н. Л. (2004). *Общество как социальная система*. М: Логос.

45. Луман, Н.Л. (2010). *Реальність мас-медіа*. К.: ЦВП.
46. Маклюэн, Г.М. (2003). *Понимание Медиа: Внешние расширения человека*. М.: Центр гуманитарных технологий. Взято 3 <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3528>.
47. Малес, Л. (2005). *Соціокультурний аналіз на перетині структурних ознак*. Х.: ХНУ ім. Каразіна.
48. Манович, Л. (2018). *Язык новых медиа*. М.: Ад Маргинем Пресс.
49. Матурана, У., Варела Ф. (2001). *Древо познания: Биологические корни человеческого понимания*. М.: Прогресс-Традиция.
50. Мелихова, Л.В., Чентиева, Л.А., Лущик, М.В. (2016). *Основные теории старения*. Международный студенческий научный вестник. № 4-2., доступно з <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=16084>.
51. Мечников, И. (2014). *Природа человека*. М: АСТ.
52. Мечников, И. (2016). *Этюды о природе человека*. М: Азбука.
53. Морено, Дж. (1958). *Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе*. М: Книжный дом.
54. Парсонс, Т. (2018). *О структуре социального действия*. М.: Академический проект.
55. Платонов, К.К. (1986). *Структура и развитие личности*. М.: Наука.
56. Плотникова, Ю.С. (2011). *Долгожительство человека как социально-демографический феномен*. (Дис. канд. социолог. наук). Омский государственный технический университет. Новосибирск.
57. Рубинштейн, С.Л. (1957). *Бытие и сознание*. М.: Издательство Академии наук СССР.
58. Секарева І. В. (2013). Значення телебачення як засобу масової комунікації. *Сучасні проблеми науки і освіти*. 5, 235-241.
59. Селигман, М. (2006). *Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни*. К.: София.
60. Спенсер, Г. (1997). *Синтетическая философия*. К.: Ника-Центр,

61. Стюарт, Т.А. (2007). Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства. М.: Поколение.
62. Стюарт-Гамильтон, Я. *Психология старения*. СПб.: Питер, 2010.
63. Тард, Г. (1996) *Социальная логика*. СПб: Питер.
64. Тюття, Л.Т., Иванова. (2004). *Соціальна робота (теорія і практика)*: Навч. посіб. К.: ВМУРОЛ «Україна»,
65. Уейндрах, Р., Уолфорд, Р., (1988). Основное руководство по ограниченному питанию как способу продления жизни. М.: Наука.
66. Фролькис, В.В. (1988). *Старение и увеличение продолжительности жизни*. Л.: Наука.
67. Фролькис, В.В. (1989). *Долголетие: действительное и возможное*. К.: Наукова думка.
68. Шахматов, Н.Ф. (1996). Психическое старение: счастливое и болезненное. М.: Медицина.
69. Эриксон, Э.Х. (2002). *Восемь возрастов человека*. СПб.: Речь.
70. Adams, J., Hayes, J., Hohson, B. (1976). *Transition: Understanding and Managing Personal Change*. L.: Bloomsbury Publishing.
71. Baltes P. B., Baltes M. M. (1990). *Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation. Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
72. Bourdieu, P. (1986). *THE FORMS OF CAPITAL*. Cambridge and New York: Cambridge Univ Press.
73. Hearn, J. (1995). *Imaging the aging of men*. London: Routledge,
74. Maddox, G.I. (1970) *Persistence of life style among the elderly*. In E. Palmore (ed) *Normal Aging*. Durham: Duke University Press.
75. Sveiby, K. E. (1997). *The New Organisational Wealth - Managing and measuring Knowledge-Based Assets*. San-Fransisco: Polity.

Ідея проекту

Ідея проекту

Профілактика
самотності людей
третього віку

Сприяння продовженню
активної участі
старшого покоління в
житті суспільства

Цільова аудиторія проекту

Цільова аудиторія проекту

Час ефіру

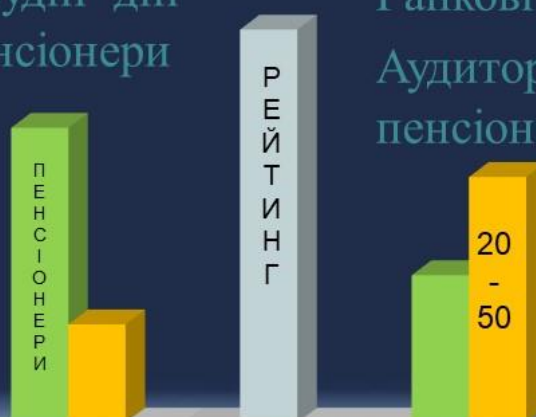
Час ефіру

Денний час в будні дні
Аудиторія - пенсіонери

Ранкові ефіри
Аудиторія – діти і внуки
пенсіонерів

Концепція проекту

Концепція проекту

- Бесіда з авторитетним гостем
- Обговорення активного способу життя немолодого героя програми
- Адаптація експертом розказаних історій гостя до реалій життя.

Структура проекту

Ведучі проекту

Ведучі проекту

Популярні
ведучі, що
викликають
довіру глядача

Гості проекту

Гості проекту

артист

політик

фахівець

спортсмен

музикант

Page 9

Експерти проекту

експерти проекту

Представники
організацій,
що займаються
дозвіллям пенсіонерів

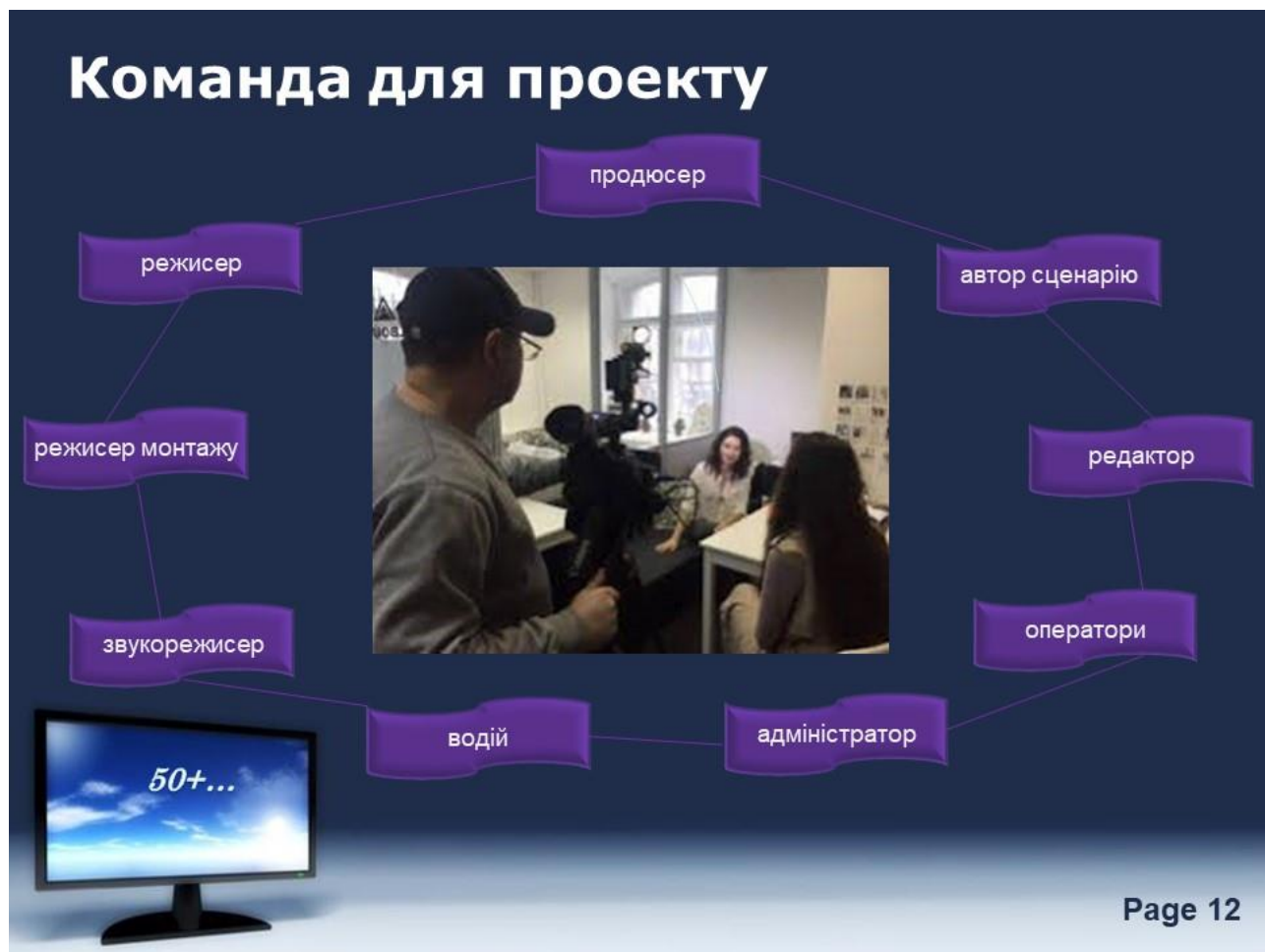

лікар

психолог

Команда проекту

Очікувані результати проекту

Очікувані результати проекту

- розширення соціальних контактів;
- зменшення відчуття ізольованості від суспільства;
- підвищення активності;
- поліпшення психоемоційного стану;
- зміна ставлення молодого покоління до літніх людей;
- зміна ставлення цільової групи до молоді.

